

İRAN'DA HABERLEŞME: KAÇARLAR DEVRİNE AİT BİR MENZİL DEFTERİ*

COMMUNICATION IN PERSIA A *MENZİL DEFTER* IN QAJAR ERA

Samet BALTA**

Öz

Varoluştan günümüze insanoğlunun birçok yöntem kullanarak haberleşmeyi sağladığı muhakkaktır. Tarihin her döneminde haberleşme sonucunda sağlanan iletişimin farklı bölgelere ulaştığı uzakları yakın ettiği görülmüştür. Böylelikle gelişen haberleşme beraberinde müesseseleşmeyi de getirmiştir. Zira konumuzu teşkil eden Çapar teşkilatı da böyle bir anlayışın ürünü olarak doğmuştur ki 1795-1925 yılları arasında İran coğrafyasında hüküm süren Kaçar hanedanlığı da tüm yazışmalarını bu teşkilat ile sağlamıştır. Çapar teşkilatı en parlak dönemini Nâsırüddin Şah'ın sadrazamı Mirza Taki Hân'ın sadareti döneminde (1848-1851) yaşamış, devamında ise İran sahasındaki mevcut çapar yolları belirlenerek, bu yollar üzerinde belirli aralıklarla tesis edilen çaparhânelerin isimleri kayıt altına alınmıştır. Böyle önemli bir müesseseyi tanıtma adına kaleme alınan bu makalede Mirza Taki Hân'ın emri ile hazırlanmış olan 1267/1850 tarihli *Kitâbçe-i teşhis-i menâzil ve fersâh-ı memâlik-i mahrûse ki çaparhâne beste mi şevad* adındaki menzil defteri neşredilerek, Çapar teşkilatı ile bu teşkilatın hizmet verdiği yollar hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çapar, Menzil, Kaçar Hanedanı, Mirza Taki Hân (Emir Kebir), Nâsırüddin Şah

Abstract

Communication has been achieved by humanity utilizing various means from the creation till today. In every era of history, different regions were touched by correspondences enabled by communication, and faraway places were made closer. Therefore, the developments in communication brought along institutionalization. Hence, the Çâpâr Institution (postal service) which constitutes our subject arose from this concept and the Qajar Dynasty which reigned in Persian geography between 1795 and 1925 used this institution for all its correspondences. The institution had the brightest period during Mirzâ Taghî Khân Amîr Kabîr (1848-1851), who was the grand vizier of Nâser-al-Dîn Shâh; during this period, the existed çâpâr roads in Persian region were assigned and the names of çâpâr houses established at certain intervals on these roads were recorded. In this article, which aims to give a detailed presentation of this highly important institution, the *menzil defter* dated 1267/1850 and prepared by the order of Mirzâ Taghî Khân Amîr Kabîr

* Bu makalenin temelini oluşturan *Kitâbçe-i teşhis-i menâzil ve fersâh-ı memâlik-i mahrûse ki çaparhâne beste mi şevad* ismindeki menzil defterinin temin edilmesini sağlayan Rahman Muştakmehr ve Prof. Dr. Mehmet Atalay'a; çalışmam esnasında fikir teâtisinde bulunduğum Dr. Öğr. Üyesi Kadir Turgut ve Aşenur Erdoğan'a; haritanın hazırlanmasındaki desteklerinden ötürü ise Arş. Gör. Mustafa Kahraman'a müteşekkirim.

** *Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı, İstanbul / Türkiye, sametblt92@gmail.com*

is introduced. Also, the information regarding Ćâpâr institution and the roads on which this institution had provided service is given.

Keywords: Ćâpâr, Menzil, Qajar Dynasty, Mîrzâ Taghî Khân (Amîr Kabîr), Nâser-al-Dîn Shâh

Giriş

Ulaşım ve haberleşme her daim önemli olan iki kavramdır. Nitekim bu iki olgunun değeri ticari ve dini amaçlar doğrultusunda halkın ihtiyaçlarını karşılamaşının yanında bütün haber alma ve ulaşım faaliyetlerini üstlenmesinden de anlaşılmaktadır.¹

Tarihin en eski dönemlerinden bu yana tüm devletler – çağın şartlarına göre – ulaşım ve haberleşme teşkilatına gereken ilgiyi göstererek hâkim oldukları bölgelerdeki siyasi, askeri, ticari ve içtimai hususlardaki durumlara kısa sürede vâkıf olmak amacıyla kendi haberleşme teşkilatlarını kurmuşlardır. Öyle ki Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde kullanılan “berîd”, Moğollar/İlhanlılar zamanında “yam”, Osmanlılarda “menzil” adı altında faaliyet gösteren haberleşme teşkilatı İran sahasında ise “çapar” ismiyle hizmet vermiştir.

İrân'da muhâbere, yani yazışma ve haberleşme maksadıyla kurulan müesseselerden biri olan çapar teşkilatının mazisi oldukça eskiye dayanmaktadır. Bu teşkilatın menşeyini İrân'da hüküm süren Ahamenişler devrine kadar götüren araştırmacılar olduğu gibi bu kurumun Safevi Devleti'nin kurulması ile ortaya çıktığını ileri sürenler de olmuştur. Esasında tarihin her evresinde devletler ve toplumlar, bilgi ve haber alışverişi için benzeri haber alma kurumlarına ihtiyaç duymuşlardır.

Bu makalenin esas amacı 1267/1850 tarihinde İrân coğrafyasında faaliyet gösteren çaparhânelerin/menzillerin kayıt altına alındığı defterin muhteviyatı üzerine olduğundan çapar teşkilatının ilk defa hangi devlet tarafından tesis edildiğine dair ortaya atılan mülâhazalar üzerinde durmayacağız.² Lakin Menzil Defteri'nin safhasına girmeden evvel berîd, yam, menzil ve çapar teşkilatlarının yapısından bahsetmekte fayda vardır.

I. Haberleşme Teşkilatına Genel Bir Bakış

Haberleşme, yani bilgi alışverişi, mesafeye ve coğrafi şartların imkânlarına göre tarih sahnesinde devamlı var olmuştur. Mesela, yüksek bir yerden ateş yakılması, duman yoluyla, aynayı güneşe tutup yansıtarak, davul ile barut kullanarak, güvercinle, kervan ile veya yolcular

1 Orhan Koloğlu, “Ulaşım ve Haberleşme”, *Osmanlı Uygurluğı*, I, haz. Halil İnalıcık – Günsel Renda, Ankara 2009, s. 443.

2 Çapar teşkilatının kökenlerine dair görüşler için bk. M. Fuad Köprülü, “Eski Türk Unvanlarına Ait Notlar”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, II, (1936), s. 27-31; Aynı müellif, “Berîd”, *İslam Ansiklopedisi* (Bundan sonra İA), II, (1961), s. 541-549; W. Floor, “Ćâpâr”, *Encyclopaedia Iranica*, IV, (1990), s. 764-768; Aynı müellif, “The Chapar-Khâna System In Qajar Iran”, *Iran Journal of the British Institute of Persian Studies*, 39, (2001), s. 257-291; Feridun Abdoli Fard, *Çaparhânehâ ve Râhhâ-i Çaparî Der İrân*, I, Tahran 1383, s. 19-24.

vâsıtasıyla, atlı haberciler ve peykler³ gibi birçok farklı yöntemler kullanılarak haberleşme sağlanmıştır.⁴ Ayrıca toplumlar, medeni gelişmişlik seviyeleri doğrultusunda daha seri bir şekilde haberleşmeyi sağlamak için devamlı yeni bir arayış içerisinde olmuşlardır.⁵

Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde haberleşme faaliyetleri umumiyetle “berîd” teşkilatının sorumluluğunda yürütülmüştür. Posta ve istihbarat gibi vazifeleri üstlenmiş olan berîd teşkilatı; “süvari postacı”, “devlet postası”, “posta menzili”, “iki posta menzili arasındaki mesafe”, “elçi”, “ulak”, “postaya verilen yazılar ve dosyalar” ve “resmi işlerle ilgili posta” gibi çeşitli manalarda kullanılmıştır.⁶ Berîd teşkilatının, merkez ile vilayetler arasındaki haberleşmeyi tesis etmek, sultana veya hükümete ait olan hafif bazı eşyaların nakledilmesini gerçekleştirmek, resmi vazife ile bir yerden başka bir yere gönderilen memurların seyahatlerini sağlamak, vali, kadı gibi yüksek mevkilerdeki kişilerin hâl ve hareketlerini takip ederek hükümdara bildirmek esas görevleri arasında yer almaktadır.⁷ Bu teşkilatın ana görevlerinden bir diğeri ise komşu devletlerdeki hareketlilikleri kontrol ederek merkeze haber vermektir.⁸

İslam tarihine bakıldığında resmi posta teşkilatı ile ilgili ilk çalışmalar Hz. Muhammed döneminde başlamıştır.⁹ Berîd teşkilatının ilk defa sistemli ve düzenli olarak hizmet vermesi ise Emevi Devleti'nin kurucusu olan I. Muaviye döneminde gerçekleşmiştir.¹⁰ Bu teşkilat Abbasiler devrinde daha da etkin bir müesseseye dönüştürülerek hizmet vermiştir. Abbasiler zamanında berîd teşkilatı için hazineye sekiz milyon dirhem sarf edilmiş ve askeri-ticari yönden birinci derecede ehemmiyet arz eden yollar üzerinde takriben 12 veya 24 kilometrelik aralıklarla haberleşme istasyonları tesis edilmiştir.¹¹ Böylece hem ülke içerisinde hem de komşu devletler ile muhâbere sağlanmıştır.

Büyük Selçuklu Devleti'nde ise “sâhib-i haber” isimli bir görevlinin kontrolündeki haberleşme hizmetleri sayesinde ülke sınırları içerisinde meydana gelen her olay kısa sürede hükümdara duyurulmaktaydı. Lakin Selçuklu Devleti'nin kuruluş döneminde bahsedilen teşkilata gereken önem verilmediği ve sonunda kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Sultan Alpaslan, bu teşkilatın dostunu

3 Erdoğlan Merçil, “Peyk”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (bundan sonra DİA), XXXIV, (2007), s. 262-263; Zeynep Tarım, “Peyk (Osmanlılar)”, *DİA*, XXXIV, (2007), s. 263-264.

4 Samet Balta, *XVI. Yüzyılda Osmanlı-Safevî Tarihi Açısından İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2017, s. 8-9.

5 M. Hüdaî Şentürk, “Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilatına Genel Bir Bakış”, *Türkler*, XIV, (2000), s. 446.

6 M. Fuad Köprülü, “Berîd”, s. 541; İbrahim Harekât, “Berîd”, *DİA*, V, (1992), s. 498.

7 M. Fuad Köprülü, “Berîd”, s. 453; Nesimi Yazıcı, “Klâsik İslâm Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülâhazalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIX/1, (1989), s. 380.

8 Nesimi Yazıcı, “Klâsik İslâm Döneminde Haberleşme”, s. 380. Kirman Selçuklularından olan Muhammad bin Arslan Şah'ın sadece kendi ülkesinde değil aynı zamanda İsfahan ve Horasan gibi bütün civar ülkelerde casusları bulunmaktaydı. Aysel Tükel Yavuz, “Anadolu Selçuklu Dönemi Hanları ve Posta-Menzil-Derbent Teşkilatları”, *Prof. Dr. Doğan Kuban'a Armağan*, yay. haz. Zeynep Ahunbay vd., İstanbul 1996, s. 26.

9 İbrahim Harekât, “Berîd”, s. 499; Ziya Kazıcı, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1991, s. 273.

10 M. Fuad Köprülü, “Berîd”, s. 541; Ziya Kazıcı, *İslâm Müesseseleri*, s. 273.

11 İbrahim Harekât, “Berîd”, s. 499.

düşman, düşmanını da dost gösterebileceğinden şüphe duyarak itibar etmemiştir.¹² Sultan Alpaslan'ın ölümünden sonra Nizamü'l-Mülk'ün çabalarıyla haberleşme teşkilatı yeniden tesis edilmiş ve merkez ile vilayetler arasındaki haberleşme daha sistemli ve düzenli bir şekilde sağlanmıştır.¹³

Ortaçağın bir diğer güçlü devleti olan Moğol İmparatorluğu'nda ise haberleşme “yam” teşkilatıyla yürütülmüştür. Devletin siyasi-askeri meselelerini hızlı bir şekilde halledebilmek ve şehirlerin vaziyetini öğrenebilmek amacıyla Cengiz Han döneminde (1206-1227) devletin önemli yolları üzerinde yaklaşık bir günlük mesafede yam ismiyle posta istasyonları meydana getirilmiştir.¹⁴ Gazan Han devrine (1295-1304) geldiğinde yam teşkilatının daha aktif bir yapıda olması için bir takım önlemler alınmış ve önemli yol güzergâhları üzerindeki posta istasyonlarına yenileri eklenerek 3-4 fersenglik (yaklaşık 18-24 kilometre) mesafede bir yam kurulması istenilmiştir. Ayrıca Gazan Han devrinde siyasi ve askeri konularda önem arz eden yazışmalardaki gecikmeleri ortadan kaldırmak maksadıyla menzilde bulunan atların sayıları artırılmış ve ulağın taşıdığı mektubun menzile geç mi yoksa vaktinde mi geldiğini gösteren bazı işaretler koydurularak haberleşmede doğabilecek birtakım zorlukların önüne geçilmeye çalışılmıştır.¹⁵

Yam teşkilatı kendisinden sonra kurulacak olan devletlerin haber alma teşkilatlarının temelini oluşturması açısından da oldukça önemlidir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde merkez ile taşra arasındaki irtibatı sağlayan “ulak hükmünün” temelleri de Moğollara dayanmaktadır.¹⁶ Ulak hükmünde ulak denilen posta memuru yol güzergâhı boyunca geçtiği herhangi bir yerden “devlet adına” istediği binek hayvanına el koyma yetkisine sahiptir. Lakin bu sistemde ulakların uygunsuz ve keyfi davranışlarının olması sebebiyle Lütfi Paşa, sadrazamlığı döneminde (1539-1541) bu meselenin halledilmesi için vazifelendirilmiştir.¹⁷ Lütfi Paşa, “... Fukarâyı halâs için sadâretim zamânında menzil bargirleri ba'zı kûşelerde vaz' itdim...”¹⁸ diyerek devlet nâmına menzil beygirlerinin besleneceği bir uygulamayı hayata geçirmeye çalışmıştır.

12 Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara 1999, s. 51.

13 İbrahim Harekât, “Berid”, s. 499; Ali Sevim – Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara 1995, s. 510.

14 Bertold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 1957, s. 459; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988, s. 264.

15 Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 462-463; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 265; Osman G. Özgüdenli, *Moğol İranında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul 2009, s. 341-342.

16 Lütfi Paşa bu konuda “...anlardan sonra dahi Cengiziyân zuhûr idecek il ve gün atlarına darben ve kahren binüp adını ulak komuşlardı. Ve Osmanlı ulak zulmünde Cengizileri taklid gibi itmişlerdi...” diyerek teşkilatın kökenini açıkça ifade etmiştir. Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Tashih ve Tahşiye ile Neşreden Ali Bey, İstanbul 1341, s. 373.

17 Ulakların ülke içindeki uygunsuz ve keyfi davranışları sebebiyle bu durum “ulak zulmü” olarak adlandırılmıştır. Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 379. Ulak zulmü o kadar ileri boyuta taşınmıştı ki Gelibolulu Mustafa Ali ulakların ulemayı küçük düşüren davranışlarda bulunduğunu hatta hakaret edip, kadıları döven ulakların da olduğunu dile getirmektedir. Faris Çerçi, “Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti'nde Ulak Organizasyonu (Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Bu Konudaki Görüşleri)”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, (2003), s. 211-216.

18 *Lütfi Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesis Denemesi)*, nşr. Mübahat S. Kütükoğlu, İstanbul 1991, s. 10.

Böylece Anadolu ve Rumeli yolları üzerinde menziller tesis edilmiş ve ulaklar her türlü ihtiyacını bu konaklardan tedarik edebilmiştir. Osmanlı menzil teşkilatına bu bağlamda bakıldığında ordunun sefer esnasında ikamet ettiği, hacı adaylarının ve seyahat amacıyla yola çıkanların geceyi geçirdikleri, devlet görevlilerinin ve elçilerin kullandığı, ticari maksatla yapılan kervan ticareti sırasında mola verilen mevkiiler ile ulak¹⁹ adıyla tanınan posta tatarlarının at değiştirdikleri ya da zorunlu hallerde kaldıkları noktalar menzil yerleri olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰

2. Kaçarlar Döneminde Çapar Teşkilatı

Eski Türkçede “süratli gitmek”, “koşmak”, “koşturmak”, “sürmek”, “saldırmak”, “hücum etmek” ve “bir atı dört nala sürmek” manasına sahip olan çapmak sözcüğünden türeyen çapar kelimesi “devlet postası”, “süvari postacı”, “posta atı”, “çok koşan at”, “peyk”, “ulak” ve “tatar” manalarında kullanılmıştır.²¹ Çapar teşkilatı genel olarak bilgi ve haber almak, merkez ile taşradaki siyasi mahiyetteki belgelerin gönderilmesi ve devlet adamlarına ait emtihanın taşınması gibi vazifeleri uhdesinde toplamıştır.²² Bu sebeple ana ve tâli yollar üzerinde çapar, ulak, peyk ve yolcuların konaklamak için dinlendikleri ve ihtiyaçlarını karşıladıkları yerler de çaparhâne olarak adlandırılmıştır.

Çaparhâneler genellikle şehir ve kasabaların giriş veya çıkışlarındaki yol kenarlarında konumlandırılmış iken nadiren de olsa şehirlerin merkezinde de bulunabilmektedir. Çaparhânelerin birbirlerine uzaklık mesafeleri yolun durumuna göre değişkenlik göstermekle birlikte umumiyetle 6 fersah²³ olmak üzere oluşturulmuştur. Bu mesafe İran sahasının bazı

19 Devlete ait kâğıtları bir yerden başka bir yere götürüp getiren resmi memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1972, s. 542.

20 Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzil Teşkilatı ve Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Osmanlı Araştırmaları*, II, (1981), s. 123; Fatih Müderrisoğlu, “Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti’nde Menzil Yerleşimleri”, *Osmanlı*, X, (1999), s. 920; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 12-13. Menzil teşkilatı hakkında detaylı bilgi için bk. Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhâneler) (1690-1750)*, İstanbul 2013.

21 Ali Ekber Dehkhoda, “Çapar”, *Luğatnâme*, 10b (ج), Tahran, 1343, s. 10; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, İstanbul 2008, s. 492; W. Floor, “Çâpâr”, s. 764; *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I (A-G), yay. haz. Kerim Can Bayar, İstanbul 2006, s. 526-527. Ayrıca F. Köprülü, Çapar kelimesinin yukarıda izah edilen anlamlarının dışında Hunlar döneminde icat edilmiş olan “Koçbaşı” adında kullanılması kolay ve hafif bir harp aleti olduğunu söylemektedir. M. Fuad Köprülü, “Eski Türk Unvanlarına Ait Notlar”, s. 27-31.

22 Ali Ekber Dehkhoda, “Çapar”, s. 10; Feridun Abdoli Fard, *Çaparhâne*, I, s. 20-23; Seyyid Ali Davud, “Çaparhânehâ-i İran Der Asr-ı Emir Kebir”, *Gozâreş-i Miras*, 42-43, (1389), s. 20; Emrullah Emimi, “Ez Çaparhâne Ta Post-i Elektronik”, *Roşd-i Amuşeş-i Tarih*, I, (1393), s. 41.

23 Kaynaklarda fersahın ölçümü mil üzerinden verilmiştir ve 1 fersah 3 mile denk gelmektedir. Lakin lugat ve metroloji ile ilgili çalışmalarda bazı farklılar mevcuttur. Mesela Muhammed Muin, 1 fersahın 5.919 metre olduğunu söylemektedir. Muhammed Muin, “Fersah”, *Ferheng-i Fârsi*, II (ج - د), Tahran 1364, s. 2517. Halil İnalıcık tarafından 1 fersah 5.685 metre olarak verilmiştir. Halil İnalıcık, “Osmanlı Metrolojisine Giriş”, çev. Eşref Bengi Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 73, (1991), s. 21-50. Fakat Zeki Pakalın 3 milin 5.762 metre olduğunu ifade etmektedir. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, s. 609. Y. Halaçoğlu 3 mili 5.985 metre, W. Hinz ise 3 mili 6 kilometre olarak vermiştir. Walther Hinz, *İslam’da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, İstanbul 1990, s. 76; Yusuf Halaçoğlu, “Fersah”, *DİA*, XII, (1995), s. 412. Böylece bir fersahın ortalama 5,5-6 kilometre arasında bir mesafeye denk geldiğini söyleyebiliriz.

bölgelerinde kısalarak 3-5 fersaha kadar düşebildiği gibi bazı yerlerde de 7-9 fersaha kadar çıkabilmektedir.²⁴ Beygirlerin uzun mesafelerde telef olmaması için çaparhânelerin birbirlerine olan uzaklıkları kısa tutulmaya çalışılmıştır. Lakin bu mesafe XIX. yüzyılda Kirman hattının Kaşan ile Yezd şehirleri arasında hizmet veren Nain-Akda çaparhânelerinde olduğu gibi 14 fersaha kadar çıkabilen istisnai örnekleri de mevcuttur.²⁵

2.1. Çapar Teşkilatının Yapısı ve Mekânsal Özellikleri

İran coğrafyasındaki tüm çaparhânelerin sorumluluğu “çaparçibaşı” denilen görevli tarafından yürütülmektedir.²⁶ Bu iş için vazifelendirilmiş kişi bizzat Şah tarafından seçilmektedir. 1266/1849 tarihinde Mirza Taki Hân'ın, nâm-ı diğer Emir Kebir'in çaparhâneleri belirli bir nizama sokması ile bu kurumun başına Şefi Hân getirilmiştir.²⁷

Çaparçibaşının bir alt derecesinde ise “naib” bulunmaktadır. Nitekim İran sahasındaki yollar kendi içerisinde belirli kısımlara ayrılmıştır ve her bir kısmın sorumluluğu naiblere aittir. Naiblerin çaparhânedeki belirli sayıda beygirin hazır halde bulundurulmasını, kılavuzların istihdam edilmesini, çaparhâneden bakım ve onarımını, çaparhânedeki bulunan yolcuların ve ulakların rahatı için uygun ortamın hazırlanmasını sağlamak gibi birtakım görevleri bulunmaktadır.²⁸ Bu vazifeleri karşılığında naiblere aylık 3-4 tümen (yıllık 35-50 tümen) arası maaş tahsis edilmiştir. Maaşlarına ilave olarak çaparhânedeki bulunan beygirler için de 10 hervarlık²⁹ yem verilmiştir.³⁰

Çaparhânelerde naibin bir alt kademesinde ise “şâkird-i çapar” veya “gulâm-ı post” adıyla kılavuzlar yer almaktadır. Kılavuzların esas vazifesi çaparhâneye gelen yolculara eşlik ederek bir sonraki posta istasyonuna varabilmeleri için onlara rehberlik etmektir. Kılavuzlar aynı zamanda yolculara kiralanmış olan beygirleri de yeniden çaparhâneye getirmekle yükümlüdür. Sayıları birkaç kişiden oluşan kılavuzlara, vazifeleri mukabilinde aylık olarak 2 tümen maaş tahsis edilmiştir.³¹

Çaparhâneler içinde barındırdığı geniş görevli kadrosu ile birlikte ulakların yolculukları süresince uğrayıp ihtiyaçlarını tedarik ettikleri, atlarını değiştirdikleri, yine seyyah ve tüccar gibi zümrelerin ihtiyaçlarını karşıladıkları bir yerdir. Bu yüzden çaparhâneler mekânsal özellikleri ile de ön plana çıkmaktadır. Öyle ki İran coğrafyasının dört bir yanına gece-gündüz kesintisiz ve zamanında hizmet verebilmesi amacıyla inşa edilen çaparhâne binalarının birçoğu benzer

24 Feridun Ademiyet, *Emir Kebir ve İran*, Tahran 1362, s. 338; W. Floor, “Çâpâr”, s. 766; Aynı müellif, “The Chapar-khâna System In Qajar”, s. 258; Feridun Abdoli Fard, *Çaparhâne*, I, s. 111.

25 Bk. Ek 1.

26 Ali Ekber Dehkhoda, “Çaparçibaşı”, *Lugatnâme*, 10b (ج), (1343), s. 10.

27 Feridun Ademiyet, *Emir Kebir*, s. 338.

28 Feridun Abdoli Fard, *Çaparhâne*, I, s. 121.

29 Hervar/Harvar, İran coğrafyasında at, sığır, katır ya da eşek yüküne karşılık kullanılan ağırlık birimi olup yaklaşık 300 kilograma denk gelmektedir. Walthar Hinz, *İslâmî Ölçü*, s. 17.

30 Eugène Aubin, *İran-ı İmrüz*, çev. Ali Asgar, Tahran 1362, s. 43; Feridun Abdoli Fard, *Çaparhâne*, I, s. 87, 121.

31 Eugène Aubin, *İran-ı İmrüz*, s. 43.

yapıdadır.³² Bu binalar umumiyetle kare şeklindedir, ancak nadiren de olsa dikdörtgen şeklinde olabilmektedir.³³

Çaparhâne binaları, genel olarak iki ana bölümden müteşekkildir. İlk kısım insanların meskûn oldukları yerlerdir. Bunlar çaparhâne çalışanları ile ulaklar için kurulan ve genellikle 1-2 oda olacak şekilde düzenlenmiş olan bölümlerdir.³⁴ Mescit, mutfak, helâ ve hamam gibi birimler de ilk kısımda yer almaktadır. İkinci kısım yapılar ise hayvanların kaldığı ahır ile ot, saman ve çaparhânedeki konaklayan tüccarın kervanında yer alan malların saklanıldığı depo gibi birimlere ayrılmıştır.

Çaparhâne teşkilatının asli unsurlarından bir diğeri ise beygirlerdir. Nitekim posta istasyonlarında ulaşım beygirler vasıtasıyla sağlanmıştır. Ulaşımın kesintisiz olarak devam etmesi ve aksamaması için çaparhânelerde belirli sayıda beygir bulunması zorunluydu. Beygir sayısı, mevki ve çaparhânenin önemine göre değişmekle birlikte genellikle bu sayı yaklaşık 6 ile 8 arasında sınırlandırılmıştır.³⁵ 1889-1890 yılları arasında Times Gazetesi'nin muhabiri olarak İran'da bulunan George N. Curzon, her çaparhânedeki 5-6'dan fazla beygirin olmadığını, bazen bu sayının daha da az olduğunu belirtmiştir.³⁶ 1906-1907 yıllarında İran'da görevli olarak bulunan Fransız Eugène Aubin ise Ak Mezar'dan³⁷ geçerken çaparhânedeki beygir sayısını 10 olarak vermiştir.³⁸ Esasında İran coğrafyasının büyüklüğünü düşünürsek belirtilen rakamlar azdır. Çaparhânelerin kesintisiz bir şekilde hizmet sunabilmesi için bir çaparhânedeki ortalama 15-20 beygirin bulunması daha mâkuldür. Ayrıca beygirlerin sağlıklı ve çevik olması da icap etmektedir. Emir Kebir'in sadareti döneminde (1848-1851) çaparhânelerde yeniden düzenin sağlanmasıyla daha hızlı, çevik ve sağlıklı beygirler kullanılmıştır.³⁹ Lakin Emir Kebir sonrası dönemde çapar teşkilatının nizamının bozulmasıyla haberleşmede kullanılan beygirler de bakımsız kalmıştır. Teşkilatın bu vaziyeti İran'da bulunan yabancıların eserlerine de yansımıştır. XIX. yüzyılın sonlarında İran'da ikâmet eden N. Curzon ve Nâsirüddin Şah'ın hususi doktoru James C. Wills beygirlerin bakımsızlıktan dolayı güçsüz ve zayıf kaldıklarını, hatta beygirlerden bazılarının ayaklarının kırık olduğunu eserlerinde bahsetmişlerdir.⁴⁰

32 W. Floor, "The Chapar-Khâna System in Qajar", s. 263; Feridun Abdoli Fard, *Çaparhâne*, I, s. 109-110.

33 W. Floor, "The Chapar-Khâna System in Qajar", s. 263-264; Feridun Abdoli Fard, *Çaparhâne*, I, s. 109. Çaparhâne binasının yapısı için bk. Ek 5.

34 Feridun Ademiyet, *Emir Kebir*, s. 338.

35 Clement Augustus Baron De Bode, *Sefernâme-i Luristan ve Huzistan*, çev. Muhammed Hüseyin Arya, Tahran 1371, s. 27; Feridun Abdoli Fard, *Çaparhâne*, I, s. 125. W. Floor, Safeviler zamanında çaparhânedeki 30 ile 50 arasında beygir bulunduğunu söylemektedir. W. Floor, "Çâpâr", s. 766; Osmanlı Devleti'nde ise menzilhânenin önemine göre değişmekle birlikte bu sayı yaklaşık 20 ile sınırlı tutulmuştur. M. Hüdai Şentürk, "Osmanlılarda Haberleşme", s. 451; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 31.

36 George N. Curzon, *İran ve Kazıyye-i İran*, çev. Gulamali Vahid Mazendarani, I, Tahran 1362, s. 334.

37 Kazvin-Tebriz yolunda hizmet veren bir çaparhânedir.

38 Eugène Aubin, *İran-ı İmrüz*, s. 43.

39 Feridun Abdoli Fard, *Çaparhâne*, I, s. 126.

40 George N. Curzon, *İran*, s. 334; James C. Wills, *İran Der Yek Karn-i Piş; Sefernâme-i Doktor Wills*, çev. Gulamhüseyin Karagözlü, Tahran 1368, s. 299-300.

2.2. Kaçarlar Döneminde Çapar Teşkilatını İyileştirme Çabaları

Safevi Devleti'nin 1736 yılında yıkılmasından sonra İran coğrafyasında uzun bir müddet otorite sağlanamamıştır. Kaçar Devleti'nin ilk hükümdarı Ağa Muhammed Şah (1795-1797) zamanında dahi iç siyasette kargaşanın devam etmesi ve merkezi otoritenin bir türlü tesis edilememesi sebebiyle ülke içerisindeki diğer kurumlar gibi çapar teşkilatına da gereken alâka gösterilememiş ve bu kurum tam manasıyla işlevini yerine getirememiştir.

Kaçarlar döneminde çapar teşkilatının ıslahına yönelik ilk teşebbüs Feth Ali Şah (1797-1834) tarafından olmuştur. Teşkilatın yeniden işler bir vaziyete dönüşmesi için Azerbaycan eyaletindeki saltanat naibi Abbas Mirza (1789-1833)⁴¹ ve onun veziri Mirza Ebu'l-Kâsim Kâim-i Makam da hayati bir rol üstlenmiştir.⁴² Lakin veliâht Abbas Mirza ve Feth Ali Şah'ın birer yıl arayla vefat etmesi ülkedeki ıslahat hareketlerini sekteye uğratmıştır.⁴³

Çapar teşkilatının en parlak dönemi – aynı zamanda İran'da modern anlamda reform hareketlerinin başladığı – Nâsirüddin Şah'ın (1848-1896) sadrazamı Mirza Taki Hân'ın sadaret yıllarına (1848-1851) tekabül etmektedir. Tahta oldukça genç bir yaşta çıkan Nâsirüddin Şah, Mirza Taki Hân'ın ülkeyi kurtarabileceğine inanmış ve Mirza Taki'yi “Emir Kebir” ve “Atabeg” gibi unvanlarla 22 Zilkade 1264 (20 Ekim 1848) tarihinde sadrazamlığa getirmiştir.⁴⁴ Mirza Taki Hân, reform hareketlerini sağlıklı bir şekilde uygulamak için ilk önce ülke içinde devam eden isyanları bastırmış ve merkezi otoriteyi yeniden tesis etmiştir. Mirza Taki ıslahatları için uygun bir zemin hazırladıktan sonra mali, askeri, eğitim ve sosyal alandaki reformlarını sırasıyla hayata geçirmiştir.⁴⁵

Mirza Taki Hân'ın ıslahatlarından biri de haberleşme kurumunun yeniden iyi şartlar altında hizmet vermesini sağlamaktır. Bu doğrultuda harekete geçen Taki'nin, çapar teşkilatını tanzim etmesi iki merhalede gerçekleşmiştir. Mirza Taki öncelikle mevcut durumda bulunan çaparhâne binalarını ve bu binaların hizmet verdiği yolları kademeli olarak onarım faaliyetine girişmiştir.

41 İran'daki reform hareketinin öncülerinden olan veliâht Abbas Mirza için bk. H. Busse, “Abbas Mirza”, *Encyclopaedia Iranica*, I, (1985), s. 79-84; Cihat Aydoğmuşoğlu, “Abbas Mirza (1789-1833) ve Dönemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/19, (2011), s. 127-137.

42 Feridun Ademiyyet, *Emir Kebir*, s. 337; Feridun Abdoli Fard, *Çaparhâne*, I, s. 32; Emrullah Emimi, “Ez Çaparhâne”, s. 41.

43 Bu dönemdeki teşebbüs ülke sathına yayılamamış ve daha ziyade İran'ın batı ve kuzey kesiminde uygulamaya konulabilmiştir. W. Floor, “The Chapar-Khâna System in Qajar”, s. 258.

44 Muhammed Hicazi, *Hulâsa-i Tarih-i İran Ta İnkiraz-ı Kacariyye*, Tahran 1335, s. 230; Feridun Ademiyyet, *Emir Kebir*, s. 197; Hamid Algar, “Amir Kabir”, *Encyclopaedia Iranica*, I, (1985), s. 959; Abbas İkbâl Âştîyânî, *Tarih-i Mufassal-ı İran: ez sadr-ı İslam ta inkiraz-ı Kacariyye*, haz. Muhammed Debir-i Siyaki, Tahran [t.y.], s. 823-824; Seyyid Ali Davud, *Esnâd ve Nâmehâ-yı Emir Kebir*, Tahran 1390, s. 21; Gökhan Bolat, “Mîrzâ Tâki Hân (Emir Kebir) ve Reformları (1841-1851)”, *Belleten*, LXXVII/278, (2013), s. 157-158.

45 Gençlik dönemlerinde Tiflis, Moskova, St. Petersburg, Erzurum ve İstanbul'da çeşitli vazifeler sebebiyle ikâmet eden Mirza Taki Hân, Rusya'nın devlet bürokrasisini ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde yaşanan değişimin yakinen şahidi olmuştur. Mirza Taki, ülkesine dönünce İran'ı yeniden ayağa kaldırmak amacıyla benzer yapıları hayata geçirmeye çalışmıştır. Mirza Taki Hân'ın hayatı ve reformları için bk. Hamid Algar, “Amir Kabir”, s. 959-963; Yılmaz Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Faaliyetleri ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, İstanbul 2006, s. 180-183; Celal Metin, *Türk Modernleşmesi ve İran (1890-1936)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2006, s. 104-114; Gökhan Bolat, “Mîrzâ Tâki Hân”, s. 154-157.

Çapar teşkilatının yapısı düzenlendikten sonra ise ikinci safhaya geçilmiştir. İslahat hareketlerinin sırasıyla işlerlik kazandığı bu dönem zarfında İran üzerinde emelleri olan devletlerin gücünü kırmak isteyen Mirza Taki, yabancıların tekelinde bulunan posta teşkilatını 1850 yılının sonlarına doğru kamusallaştırmış ve bu tarihten itibaren posta ve nakliye gibi işleri İranlılar kendi ellerinde bulundurabilmişlerdir.⁴⁶ Kamusallaştırma faaliyetinin akabinde mevcut durumdaki çapar binaları daha modern bir şekilde donatılmış, ayrıca yeni çaparhâneler tesis edilerek zamanının ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir kurum haline dönüştürülmüştür. Bu yenileşme hareketi o dönem içerisinde çeşitli sebepler ile İran'da bulunan yabancıların eserlerine de yansımıştır. Mesela 1849-1853 yılları arasında İran'da İngiliz sefaret görevinde bulunan Justine Sheil'in eşi Leydi Mary Sheil, hatıratında çaparların uzun mesafeleri kısa sürede kat etmelerini şaşkınla dile getirmiştir. Hatta Muhammed Bey adında bir çaparın 800 millik mesafeyi birçok kez 1 hafta süresinde yol almasına hatıratında yer vermiştir.⁴⁷ Keza Nâsırüddin Şah'ın 1851-1860 tarihleri arasında hususi doktorluk vazifesini üstlenen Doktor Jakob Eduard Polak, ulakların 37 günlük mesafede olan Tahran-Trabzon şehirleri arasını 10 gün, 23 gün olan Tahran-Şiraz arasını ise 5 gün içerisinde kat ettiğini ifade etmiştir.⁴⁸

Üç yıl boyunca sadaret makamında kalan Mirza Taki, İran'da çapar müessesesi başta olmak üzere birçok alanda önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Lakin Mirza Taki Hân'ın 20 Muharrem 1268 (15 Kasım 1851)'de⁴⁹ sadrazamlık görevinden alınmasından sonra çapar müessesesine gereken ihtimam gösterilmemiş ve bir müddet sonra işlevini yerine getiremez bir kurum haline dönüşmüştür. Çapar teşkilatını tekrardan canlandırmak için birçok kez çaba sarf edildiyse de muvaffak olunamamıştır. 1288/1872⁵⁰ yılında Mirza Ali Hân'ın bu teşkilatı ayağa kaldırmak için görevlendirilmesi ve Mirza Hüseyin Hân Sipehsâlâr'ın sadaret makamına gelmesi ile bu teşkilat bir kez daha Mirza Taki Hân dönemindeki gibi etkili bir hal almıştır.⁵¹ 1292/1875-76 yılında Avusturyalı danışman ve posta uzmanı Mösyö Gustav Riederer'in istihdam edilmesiyle de çapar teşkilatının bünyesinde birtakım değişiklikler yapılmıştır.⁵² Nihai olarak 1297/1879-80 yılında posta nazırlığının tesis edilmesi ile bütün çaparhâneler bu bakanlığın bünyesinde hizmet vermiş ve H. 1366 tarihinde bu teşkilat ortadan kaldırılmıştır.⁵³

46 Feridun Abdoli Fard, *Çaparhâne*, I, s. 36; Emrullah Emîni, "Ez Çaparhâne", s. 43-44.

47 Leydi Mary Sheil, *Hatırat-ı Leydi Sheil*, çev. Hüseyin Ebuturabi, Tahran 1368, s. 44.

48 Jakob Eduard Polak, *Sefernâme-i Polak*, çev. Keykavus Cihandari, Tahran 1368, s. 308.

49 Muhammed Hicazi, *Hulâsa-i Tarih-i İran*, s. 232; Feridun Ademiyet, *Emir Kebir*, s. 22; Hamid Algar, "Amir Kabir", s. 962; krş. Seyyid Ali Davud, *Emir Kebir*, s. 21; Gökhan Bolat, "Mîrzâ Tâki Hân", s. 174.

50 Krş. W. Floor, "Çâpâr", s. 767; Yılmaz Karadeniz, *Kaçar Döneminde İran (1795-1925) İdari, Askeri, Sosyal Yapı ve Toplumsal Hareketler*, İstanbul 2013, s. 56.

51 Feridun Abdoli Fard, *Çaparhâne*, I, s. 38.

52 W. Floor, "Çâpâr", s. 767; Feridun Abdoli Fard, *Çaparhâne*, I, s. 38.

53 Feridun Abdoli Fard, *Çaparhâne*, I, s. 38.

3. 1850 Tarihli Menzil Defteri'nin Muhtevası

Emir Kebir'in sadareti döneminde İran'da köklü bir reform hareketine girildiğini yukarıda dile getirmiştik. Emir Kebir zamanında devletin diğer kurumlarında olduğu gibi haberleşme teşkilatında da gözle görülür bir değişim yaşanmıştır. Nitekim bu çalışmamızın esas konusunu oluşturan Menzil Defteri de yukarıda bahsedilen kamusallaştırma işleminin neticesinde Mirza Taki Hân'in emriyle kaleme alınmıştır.

Gülüstan Sarayı'ndan, Sâzmân-ı İsnâd ve Kitâbhâne-i Milli-yi İran'a nakledilen ve Mecmua-i Büyut-i Saltanatı Albüm 242'de yer alan Menzil Defteri, *Kitâbçe-i teşhîs-i menâzil ve fersah-ı memâlik-i mahrûse ki çaparhâne beste mi şevad* adıyla kaydedilmiştir.⁵⁴ Gurre-i Safer 1267 (6 Aralık 1850) tarihli bu defter 11 sayfadan oluşmaktadır. Ayrıca defter, şikeste nesta'lik (kırık nesta'lik) hattı ile aslan motifli soğuk damgalı filigranlı kağıt üzerine kaleme alınmıştır.

Nizamnâme şeklinde tedvin edilen Menzil Defteri'nde ülke içerisindeki çapar yolları, bu yollar üzerinde faaliyet gösteren çaparhânelerin isimleri, çaparhânelerin birbirlerine olan uzaklıkları, çaparhâne vazifeli görevlilerin isimleri ve beygirleri kiralama ücreti yazılmıştır.⁵⁵ Deftere göre beygirlerin kiralama ücreti fersah üzerinden hesaplanmıştır. Kiralanan beygirlerin ücreti her fersah için 10 şâhî⁵⁶ olarak belirlenmiştir.⁵⁷ Menzil Defteri'nde her güzergâh ve güzergâhı oluşturan ara yollarda, kiralanan beygirlerin ücretinin toplamda ne kadar bir meblağa tekabül ettiği ile ilgili kısımlar siyakat hattı ile yazılmıştır.

Menzil Defteri'nde Azerbaycan, Horasan, Gilan, Mazenderan ve Ester-âbâd, Kirman, Kirmanşâhân, Fars, Irak ve Darü'l-merz hattı olmak üzere toplam 9 güzergâh bulunmaktadır.⁵⁸ Defterdeki tüm güzergâhlar Kaçar Devleti'nin başkenti Tahran esas alınarak hazırlanmıştır. Menzil Defteri'ne göre İran coğrafyasının tamamında 127 menzil mevcuttur. Aynı şekilde deftere göre bütün menzillerin toplam mesafesi ise 835 fersah'tır.⁵⁹ Oysa Menzil Defteri'ndeki 9 güzergâh tek tek hesap edildiğinde toplam 183 menzil ve 1218 fersahlık bir haberleşme ağı karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca 9 hattın içerisinde yer alan Darü'l-merz hattı (20 menzil/125 fersah) ile Irak (36 menzil/253 fersah) güzergâhlarının sadece toplam menzil sayısı ile mesafesi verilmiş, ancak teferruatına değinilmemiştir.⁶⁰ Bahsi geçen bu iki hattın çeşitli sebeplerden dolayı hayata geçirilemediğini kabul edersek toplamda 127 menzil, 840 fersahlık bir yol ağı elde etmiş oluyoruz. Elde edilen bu rakamlar Menzil Defteri'nde verilen toplam sayılar ile mukayese edildiğinde daha uygundur.

54 *Kitâbçe-i teşhîs-i menâzil ve fersah-ı memâlik-i mahrûse ki çaparhâne beste mi şevad*, Mecmua-i Büyut-i Saltanatı Albüm 242, Belge no: 7274/295.

55 Menzil Defteri'nin tamamı için bk. Ek 1.

56 Kaçarlar döneminde kullanılan para birimidir.

57 Menzil Defteri, s. 2

58 Bk. Harita 1.

59 Menzil Defteri, s. 2.

60 Menzil Defteri, s. 6-7. Çaparların gidiş ve dönüş tarihlerinin verildiği kısımda Irak ve Dârü'l-merz hatlarına yer verilmemesi bu güzergâhların planlandığını, fakat çeşitli nedenlerden dolayı hayata geçirilemediği anlaşılmaktadır. Menzil Defteri, s. 10.

Çapar teşkilatı, devlete ait resmi haber veya emirlerin hızlı ve güvenli bir şekilde yerine ulaştırılmasının yanında tüccar, ordu mensubu ve reâyânın mektuplarını da mühürlü ve sorunsuz bir şekilde sahiplerine ulaştırmıştır.⁶¹ Menzil Defteri'nde bulunan her bir hat için muayyen günler tespit edilmiş ve belirlenmiş günlerde başkent Tahran'dan hareket edilerek ilgili şehirlere hüküm ve mektuplar çaparlar vasıtasıyla taşınmıştır. Azerbaycan, Kirmanşâhân, Gilan, Horasan, Mazenderan-Ester-âbâd ve Fars hatlarındaki çaparlar her ayın ilk ve 15. günü dönüşleri için ise her ayın 14. ve 29. günü olmak üzere iki defa yolculuk yapmaktadır. Kirman hattının mesafesinin diğer hatlara nazaran daha uzun olması hasebiyle çaparlar gidiş istikameti için her ayın 5. günü, dönüş istikametinde ise her ayın 25. günü olmak üzere sadece bir defa yolculuk yapmaktadır.⁶²

Menzil Defteri'nde İran'ın önemli şehirlerinin evsafını tanıtıcı bazı ifadeler de yer verilmiştir. Mesela tüm haberleşme rotalarının başlangıç noktası olan başkent Tahran için "hilafet merkezi" anlamını taşıyan "dârü'l-hilâfe" kullanılmıştır. Tebriz, Kazvin ve İsfahan gibi İran merkezli kurulan birçok devlete başkentlik yapmış olan bu şehirler için "saltanat merkezi" manasındaki "dârü's-saltana" ifadesi zikredilmiştir. Horasan bölgesinin son durağı olan ve Şiiler için kutsal addedilen İmâm Rıza'nın türbesinin yer aldığı Meşhed için "arz-ı akdes", yani "mukaddes toprak" tabirine yer verilmiştir. İran'ın güney bölgesinde yer alan Şiraz şehri için "ilim merkezi" anlamındaki "dârü'l-ilm", Kirman hattının en önemli iki şehri olan Yezd için "dârü'l-'ibâd", Kirman şehri için ise "dârü'l-amân" ifadesi kullanılmıştır.

3.1. Azerbaycan Hattı

Menzil Defteri'nde bahsi geçen ilk güzergâh Azerbaycan hattıdır. Genel bir tabirle İran'ın kuzeybatı kesiminde kalan bölgeleri kapsayan bu saha Azerbaycan olarak nitelendirilmektedir. Azerbaycan güzergâhı Tahran-Tebriz ve Tebriz-Sınır hattı olmak üzere iki ayrı yol üzerine teşkil edilmiştir.

171 fersahlık Azerbaycan hattının ilk ayağını oluşturan Tahran-Tebriz kısmı 15 menzilden müteşekkildir. 94 fersahlık Tahran-Tebriz hattı; Tahran-Kazvin, Kazvin-Zencan ve Zencan-Tebriz olmak üzere 3 ayrı kısımdan oluşmaktadır. Tahran-Kazvin arası 4 menzil 24 fersah, Kazvin-Zencan arası 4 menzil 26 fersah, Zencan-Tebriz arası ise 7 menzil 44 fersahtır.

Azerbaycan bölgesinin en önemli şehirlerinden biri olan Tebriz, İran'ın Anadolu'ya ve Avrupa'ya açılan kapısı konumundadır.⁶³ Tebriz şehrine varılmasının akabinde Azerbaycan hattı Tebriz-Diyadin (Osmanlı sınırı) ve Tebriz-Kenâr-ı Aras (Rusya sınırı) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Tebriz-Diyadin arası 7 menzil 54 fersah, Tebriz-Kenâr-ı Aras arası ise 4 menzil 23 fersahtır.

61 Menzil Defteri, s. 10.

62 Menzil Defteri, s. 10.

63 Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 269.

Tablo 1. Azerbaycan Hattı Menzilleri

Bölge	Menzil Adı	Mesafe (Fersah)	Ücret (Dinar)	Toplam
Tahran-Kazvin	Süleymaniye	7	3500	24 fersah 12000 dinar
	Sunkur-âbâd	4	2000	
	Seferhâce	6	3000	
	Kazvin	7	3500	
Kazvin-Zencan	Siyadehen	5	2500	26 fersah 13000 dinar
	Hurremdere	7	3500	
	Sultaniye	8	4000	
	Zencan	6	3000	
Zencan-Tebriz	Bağ	6	3000	44 fersah 22000 dinar
	Ak-kend	7	3500	
	Miyâ nec	6	3000	
	Türkmân	6	3000	
	Tikmedaş	8	4000	
	Sadâbâd	7	3500	
	Tebriz	4	2000	
Tebriz-Kenâr-1 Aras	Sufiyan	6	3000	23 fersah 11500 dinar
	Merend	5	2500	
	Gerger	8	4000	
	Kenâr-1 Aras	4	2000	
Tebriz-Diyadin	Şebüster	8	4000	54 fersah 27000 dinar
	Tesuc	7	3500	
	Hoy	10	5000	
	Zahir-âbâd	6	3000	
	Karîni	7	3500	
	Ovacık	8	4000	
	Diyadin	8	4000	

3.2. Horasan Hattı

Menzil Defteri'ndeki ikinci rota Horasan hattıdır. Farsçada “hûr” ile “âsân” kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan Horasan adı “güneşin doğduğu yer” ve “güneş ülkesi” anlamlarını taşımaktadır.⁶⁴ Geniş bir coğrafyayı kapasan Horasan'ın sınırları kuzeyde Hârizm, doğuda Fâris, batıda Mâverâünnehir, güneyde ise Sistan ve Hind toprakları ile çevrilidir.⁶⁵

Tarihi İpek yolunun Horasan bölgesinden geçmesi nedeniyle Horasan hattı asırlarca önemini kaybetmeden koruyabilmiştir. Söz konusu olan bu hat, tarihin çeşitli dönemlerinde “Şâhrâh-ı

64 Osman Çetin, “Horasan”, *DİA*, XVIII, (1998), s. 234; Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, İstanbul 2012, s. 15.

65 Recep Uslu, *Horasan Tarihi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Bursa 1997, s. 26; Cihan Piyadeoğlu, *Horasan*, s. 15.

şark”, “Şâhrâh-ı Horâsân”, “Şâhrâh-ı bozorg” ve “Şâhrâh-ı ‘azîm” gibi isimler ile anılmıştır.⁶⁶ Kaçarlar döneminde başkent Tahran'dan başlayan bu güzergâhın rotası Simnân, Bistâm, Sebzevar, Nişabur ve Meşhed gibi şehirlerden geçerek İran'ın kuzeydoğu bölgesine kadar uzanmaktadır.

Horasan güzergâhında toplam 22 menzil hizmet sunmaktadır. Tahran-Simnân, Simnân-Bistâm ve Bistâm-Meşhed olmak üzere 3 kısma bölünen bu yolun toplam mesafesi ise 147 fersah'tır. Tahran-Simnân arası 6 menzil 39 fersah, Simnân-Bistâm arası 7 menzil 45 fersah, Bistâm-Meşhed arası ise 9 menzil 63 fersah olmak üzere vücuda getirilmiştir.

Tablo 2. *Horasan Hattı Menzilleri*

Bölge	Menzil Adı	Mesafe (Fersah)	Ücret (Dinar)	Toplam
Tahran-Simnân	Kebûd-günbed	7	3500	39 fersah 19500 dinar
	Eyvân-ı keyf	6	3000	
	Kışlak	6	3000	
	Deh-nemek	7	3500	
	Lâscerd	8	4000	
	Simnân	5	2500	
Simnân-Bistâm	Âhvân	6	3000	45 fersah 22500 dinar
	Kûşe	6	3000	
	Dâmgân	6	3000	
	Deh-molla	6	3000	
	Bedeşt	5	2500	
	Miyâmey	10	5000	
	Miyândeşt	6	3000	
Bistâm-Meşhed	Abbas-âbâd	7	3500	63 fersah 31500 dinar
	Mezinân	7	3500	
	Mehr	6	3000	
	Sebzevâr	7	3500	
	Zaferânî	7	3500	
	Nişabur	10	5000	
	Kademgâh	6	3000	
	Şerif-âbâd	7	3500	
	Meşhed	6	3000	

3.3. Gilan Hattı

Antikçağda “Gil”, Arap kaynaklarında “Cil” veya “Cilân” ve Türkçede “Geylân” olarak telaffuz edilen Gilan, İran'ın kuzey bölgesinde yer almaktadır.⁶⁷ Başkent Tahran'ın kuzeybatısında

66 Rızakulu Hân Hidayet, *Sefâretnâme-i Harezmi*, haz. Ali Husuri, Tahran 1356, s. 135; Feridun Abdoli Fard, *Çaparhâne*, II, s. 375.

67 Tahsin Yazıcı, “Gilan”, *DİA*, XIV, (1996), s. 68.

bulunan Gilan'ın; doğusunda Mazenderan, batısında Doğu Azerbaycan, kuzeyinde Hazar denizi ve güneyinde Azerbaycan hattının önemli şehirlerinden Zencan yer almaktadır.

Gilan hattı İran'ın kuzey bölgesi ile irtibatın sağlanmasında önemli bir vazife üstlenmiştir. Bu hat özellikle erken dönemlerden itibaren İran ile Rusya arasındaki ticarete kullanılan işlek bir güzergâh olmuştur. Bu ehemmiyetini Nâsîrüddîn Şah'ın saltanatının (1848-1896) ortalarına kadar muhafaza edebilmeyi başarmıştır.⁶⁸

Menzil Defteri'nin en kısa güzergâhı olan Gilan hattı toplamda 54 fersahtan oluşmaktadır. 9 menzilin hizmet verdiği bu hat, Tahran-Kazvin ve Kazvin-Gilan olmak üzere 2 kısımdan meydana gelmiştir. İlk kısımda yer alan Tahran-Kazvin arası 4 menzil 24 fersah, ikinci kısmı oluşturan Kazvin-Gilan arası ise 5 menzil 30 fersah olarak belirlenmiştir.

Tablo 3. *Gilan Hattı Menzilleri*

Bölge	Menzil Adı	Mesafe (Fersah)	Ücret (Dinar)	Toplam
Tahran-Kazvin	Kerec	7	3500	24 fersah 12000 dinar
	Sunkur-âbâd	4	2000	
	Seferhâce	6	3000	
	Kazvin	7	3500	
Kazvin-Gilan	Horzen	6	3000	30 fersah 15000 dinar
	Mencil	6	3000	
	Rüstem-âbâd	6	3000	
	İmâm-zâde Hâşim	6	3000	
	Reşt	6	3000	

3.4. Mazenderan ve Ester-âbâd Hattı

Gilan hattından sonra Menzil Defteri'nin en kısa rotası Mazenderan ve Ester-âbâd hattıdır. Çeşitli kaynaklarda “Tapuristân” ve “Taberistân” olarak isimlendirilmiş olan bu bölge XIII. yüzyıldan itibaren Mazenderan olarak adlandırılmıştır.⁶⁹ Merkezi Sârî olan Mazenderan bölgesinin kuzeyinde Hazar denizi, güneyinde Tahran, batısında Gilan ve doğusunda Horasan eyaleti yer almaktadır.

Mazenderan ve Ester-âbad hattının önemi Safevi hükümdarı Şah I. Abbas (1587-1629) zamanına kadar uzanmaktadır. Şah I. Abbas Gilan, Mazenderan, Ester-âbâd ve Hazar Denizi'nin kıyısında bulunan diğer yerleşim yerlerinin ticarete aktif bir rol üstlenmesi amacıyla yolların vaziyetine itina göstermiştir. Safeviler döneminde başkent İsfahan ile doğrudan bağlantıları bulunan bu güzergâhlara taş döşenmiştir.⁷⁰ Nitekim hicri 1300 tarihinde ikinci defa Horasan'a

68 Feridun Abdoli Fard, *Çaparhâne*, II, s. 253-258.

69 Osman G. Özgüdenli, “Taberistan”, *DİA*, XXXIX, (2010), s. 322.

70 Safeviler döneminde bu yolların kullanımı için bk. Feridun Abdoli Fard, *Çaparhâne*, II, s. 339-342.

doğru yolculuk yapan Nâsırüddîn Şah, Serâbendân-Firûzkûh arasında seyahatine devam ederken bu yolun bânisinin Safevi hükümdarı Şah I. Abbas'ın olduğunu dile getirmiştir.⁷¹

Toplamda 11 menzilin faaliyet gösterdiği bu güzergâh, Tahran-Sârî ve Sârî-Ester-âbâd olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Hattın birinci bölümü olan Tahran-Sârî arası 7 menzil 46 fersahtır. Sârî'den sonra Ester-âbâd'a kadar uzanan ikinci bölüm ise 4 menzil 25 fersahtan meydana getirilmiştir.

Tablo 4. Mazenderan ve Ester-âbâd Hattı Menzilleri

Bölge	Menzil Adı	Mesafe (Fersah)	Ücret (Dinar)	Toplam
Tahran-Sârî	Estelek	6	3000	46 fersah 23000 dinar
	Serâbendân	8	4000	
	Firûzkûh	8	4000	
	Serhadd-i Rubât	6	3000	
	Zirâb	6	3000	
	Şirgâh	6	3000	
	Sârî	6	3000	
Sârî-Ester-âbâd	Eşref	6	3000	25 fersah 12500 dinar
	Kürd Mahalle	7	3500	
	Çoban Kendi	6	3000	
	Ester-âbâd	6	3000	

3.5. Kirman Hattı

Menzil Defteri'nin en uzun güzergâhı olan Kirman hattı, İran'ın güneydoğu bölgesine diyagonal bir şekilde uzanmaktadır. Günümüzde Deşt-i Lût çölünün güneybatısında yer alan Kirman eyaletinin doğusunda Belucistân ve Sistân, batısında Fars bölgesi, kuzeyinde Horasan ve güneyinde Fars (Basra) ve Umân körfezleri yer almaktadır.⁷²

Kirman bölgesi yukarıda bahsettiğimiz jeopolitik konumu itibariyle deniz ve kara ulaşımında önemli bir yer tutmaktadır. Bahsedilen bu hat Hindistan'a kadar uzanan ticaret ve hac yolu ile doğrudan bağlantılıdır. Kara yolunun dışından deniz yolu ile Hürmüz ve Bender Abbas'a gelen emtianın İran'ın iç bölgelerine dağıtımı bu hat üzerinden yapılmaktadır.

Kirman hattı Tahran-Kum, Kum-Kaşan, Kaşan-Yezd ve Yezd-Kirman olmak üzere 4 kısımdan oluşmaktadır. Kaşan şehriden sonra İran'ın güneydoğu bölgesine doğru inen bu hat Nain ve Yezd gibi şehirlerden geçerek Kirman bölgesine varmaktadır.

71 Nâsırüddîn Şah, *Sefernâme-i Horasan*, Tahran 1361, s. 26.

72 J. H. Kramers, "Kirman", *İA*, VI, (1967), s. 815-816; Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, İstanbul 1980, s. 1.

Toplamda 24 menzilin bulunduğu Kirman hattı 180 fersaktır. Tahran-Kum arası 4 menzil 22 fersah, Kum-Kaşan arası 3 menzil 16 fersah, Kaşan-Yezd arası 10 menzil 75 fersah ve Yezd-Kirman arası ise 7 menzil 67 fersaktır.

Tablo 5. Kirman Hattı Menzilleri

Bölge	Menzil Adı	Mesafe (Fersah)	Ücret (Dinar)	Toplam
Tahran-Kum	Kenâr Gerd	6	3000	22 fersah 11000 dinar
	Havz	6	3000	
	Pol	6	3000	
	Kum	4	2000	
Kum-Kaşan	Pâsangân	4	2000	16 fersah 8000 dinar
	Sensen	6	3000	
	Kaşan	6	3000	
Kaşan-Yezd	Ebüzey-âbâd	6	3000	75 fersah 37500 dinar
	Hâlid-âbâd	6	3000	
	Mağar	5	2500	
	Erdistân	5	2500	
	Çokend	4	2000	
	Neyestâne	7	3500	
	Nain	7	3500	
	Akda	14	7000	
	Meybüd	10	5000	
	Yezd	11	5500	
Yezd-Kirman	Ser-yezd	8	4000	67 fersah 335000 dinar
	Kirmanşâhân	9	4500	
	Enâr	11	5500	
	Kûşkek	9	4500	
	Kale-i Aka	8	4000	
	Kebüterhân	8	4000	
	Kirman	14	7000	

3.6. Kirmanşâhân Hattı

Zağros dağlarının kuzeybatı yamacında kurulan Kirmanşâh bölgesi, coğrafya eserlerinde “Kirmîsîn” veya “Kirmâsîn” şeklinde geçmektedir.⁷³ Günümüzde İrak’a sınır olan Kirmanşâh bölgesi başkent Tahran’ın güneybatısında yer almaktadır.

⁷³ Hamdullâh el-Kazvîni, *Nüzhëtü'l-Kulûb*, haz. Muhammed Debîr-i Siyâki, Tahran 1336, s. 128 ve Ebü'l-Fida, *Takvimü'l-Büldan*, haz. Abdülmuhammed Ayeti, Tahran 1970, s. 478-479'dan naklen Marcel Bazın, “Kirmanşâh”, *DİA*, XXVI, (2002), s. 66-67.

Tahran-Kirmanşâhân yolu İran'ın batı bölgesindeki en eski yollardan biridir. Bahsedilen bu hat jeopolitik konumu itibariyle dini ve ticari yönden bir köprü vazifesi görmüştür.⁷⁴ Kirmanşâhân hattı, İran'ın kuzeydoğu bölgesinden başkent Tahran'a kadar uzanan Horasan hattı ile İranlı hacıların hac zamanı en çok tercih ettikleri Bağdat yolu, nâm-1 diğer Cebel yolunu birbirine bağlayan bir güzergâhtır. Böylece Mezopotamya, İran ve İç Asya coğrafyaları arasında daimi olarak dini, ticari ve kültürel akış da sağlanmıştır.

76 fersahlık bu hat Tahran-Hemedan ve Hemedan-Kirmanşâhân olmak üzere 2 kısımdan meydana gelmektedir. Tahran-Hemedan arası 7 menzil 46 fersah, Hemedan-Kirmanşâhân arası ise 5 menzil 30 fersah olmak üzere oluşturulmuştur.

Tablo 6. *Kirmanşâhân Hattı Menzilleri*

Bölge	Menzil Adı	Mesafe (Fersah)	Ücret (Dinar)	Toplam
Tahran-Hemedan	Rubât-ı kerim	7	3500	46 fersah 23000 dinar
	Hân-âbâd	8	4000	
	Küşkek	7	3500	
	Nâverân	7	3500	
	Reze	8	4000	
	Milâcerd	4	2000	
	Hemedan	5	2500	
Hemedan-Kirmanşâhân	Sâdâbâd	6	3000	30 fersah 15000 dinar
	Kengâver	5	2500	
	Sahne	6	3000	
	Bisütun	7	3500	
	Kirmanşâhân	6	3000	

3.7. Fars Hattı

Fars kelimesi, Pars sözcüğünün Arapçalaşmış halidir. Merkezi Şiraz olan Fars eyaletinin güneyinde Basra körfezi, doğusunda Kirman, kuzeyinde İsfahan ve Horasan, batısında ise Hûzistân yer almaktadır.⁷⁵

Şâhrâh-ı bozorg-ı Fars olarak bilinen Fars hattı (Tahran-Şiraz) tarihin çeşitli dönemlerinde bazı değişiklikler yaşasa da daima önemini muhafaza edebilmiştir. Şiraz kentinde son bulan bu hat devamında Basra Körfezi'nin önemli şehirlerinden olan Bûşehr'e kadar uzanabilmektedir. Hindistan coğrafyasından gelen çeşitli metâlar Bûşehr limanına boşaltılıp devamında Şiraz üzerinden tüm İran'a dağıtımı yapılmıştır.⁷⁶

74 Esra Doğan, "Osmanlı-İran Hac Yolları Sisteminde Fonksiyonları Yönüyle Konya-İlgın ve Kirmanşâh-Sahne Menzilleri", *I. Ulusal İlgın Sempozyumu*, ed. Ali Boran vd., Konya 2012, s. 276.

75 Cevad Heyet, "Fars", *DİA*, XII, (1995), s. 174.

76 Feridun Abdoli Fard, *Çaparhâne*, II, s. 449-451.

141 fersahlık Fars hattında toplam 23 menzil yer almaktadır. Bahsedilen bu hat Tahran-Kum, Kum-Kaşan, Kaşan-İsfahan ve İsfahan-Şiraz olmak üzere 4 kısımdan meydana gelmiştir. Tahran-İsfahan arasındaki “Tahran-Kum” ve “Kum-Kaşan” yolu Kirman hattı ile aynı rotayı takip etmektedir.⁷⁷ Kaşandan sonra İsfahan’a kadar olan 27 fersahlık sahada 4 menzil bulunmaktadır. Hattın kalan kısmını oluşturan 76 fersahlık İsfahan-Şiraz yolculuğunda ise 12 menzil yer almaktadır.

Tablo 7. *Fars Hattı Menzilleri*

Bölge	Menzil Adı	Mesafe (Fersah)	Ücret (Dinar)	Toplam
Tahran-Kum	Kenâr Gerd	6	3000	22 fersah 11000 dinar
	Havz	6	3000	
	Pol	6	3000	
	Kum	4	2000	
Kum-Kaşan	Pâsangân	4	2000	16 fersah 8000 dinar
	Sensen	6	3000	
	Kaşan	6	3000	
Kaşan-İsfahan	Kehrûd	6	3000	27 fersah 13500 dinar
	Soh	5	2500	
	Mûrçehort	7	3500	
	İsfahan	9	4500	
İsfahan-Şiraz	Mehyâr	9	4500	76 fersah 38000 dinar
	Kumşe	4	2000	
	Maksud Beg	4	2000	
	İzedhâst	6	3000	
	Şulekistân	6	3000	
	Surmek	9	4500	
	Hânehoreh	7	3500	
	Dehbid	6	3000	
	Meşhed Murgâb	6	3000	
	Seyyidân	7	3500	
	Zerkân	7	3500	
	Şiraz	5	2500	

Sonuç

İnsanoğlu bilgi ve haber alışverişi için çeşitli yöntemlere başvurmuş ve bu doğrultuda kurumlar tesis etmiştir. Bu maksatla meydana getirilen müesseselerden biri de yukarıda bahsettiğimiz çapar teşkilatıdır. Nitekim bir asırdan uzun bir müddet İran coğrafyasında hüküm süren Kaçar hanedanlığı da haberleşme düzenini çapar kurumu ile sağlamıştır.

Kaçarlar döneminde çapar teşkilatı ile ilgili ilk düzenlemeler Feth Ali Şah ve oğlu veliaht Abbas Mirza tarafından gerçekleştirilmek istenirse de bu kurum esasında Nâsırüddin Şah'ın zamanında en parlak dönemini geçirmiştir. Özellikle Mirza Taki Hân'ın sadareti zamanında mevcut çapar yollarında birtakım düzenlemeler yapılmış, akabinde bu yollara yeni çapar güzergâhları eklenerek daha geniş bir haberleşme ağı elde edilmiştir. Ayrıca Mirza Taki devrinde çaparhâne binalarında iyileştirme yapılarak çağın şartlarına uygun bir hale getirilmiştir.

Mirza Taki Hân döneminde bu kurumun nihai şeklini almasıyla İran sahasındaki çapar yolları ve bu yollar üzerinde faaliyet gösteren çaparhânelerin isimleri kayıt altına alınmıştır. *Kitâbçe-i teşhis-i menâzil ve fersah-ı memâlik-i mahrûse ki çaparhâne beste mi şeved* adıyla kayıt altına alınan gurre-i Safer 1267 (6 Aralık 1850) tarihli bu Menzil Defteri sayesinde Kaçarlar dönemindeki İran yol sistemine vâkıf oluyoruz.

Toplamda 127 menzilin hizmet verdiği bu deftere göre İran coğrafyasında Azerbaycan, Horasan, Gilan, Kirman, Kirmanşâhân, Fars ve Mazenderan-Ester-âbâd hattı olmak üzere 7 aktif güzergâh bulunmaktadır. Bu güzergâhların toplam mesafesi ise 840 fersaktır.

Sonuç olarak XIX. yüzyılda İran yol ağının durumu hakkında oldukça önemli bir konuma sahip olan bu defter sayesinde İrandaki ana güzergâhlar ile bu güzergâhlar üzerinden hizmet veren haberleşme istasyonları tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynağı

Kitâbçe-i teşhîs-i menâzil ve fersah-ı memâlik-i mahrûse ki çaparhâne beste mi şevad, Mecmua-i Büyüt-i Saltanatı Albüm 242, Belge no: 7274/295.

Kaynak Eserler

- Aubin, Eugène, *İran-ı İmruz*, çev. Ali Asgar, Tahran 1362.
- Binder, Henry, *Sefernâme-i Henry Binder: Kürdistan-ı Beynü'n-nehreyn ve İran*, çev. Kerametullah Efser, Tahran 1370.
- Bode, Clement Augustus, *Sefernâme-i Luristan ve Huzistan*, çev. Muhammed Hüseyin Arya, Tahran 1371.
- Curzon, George N., *İran ve Kazıyye-i İran*, çev. Gulamali Vahid Mazendarani, I, Tahran 1362.
- Ebü'l-Fida, *Takvimü'l-Büldan*, haz. Abdülmuhammed Ayeti, Tahran 1970.
- Hamdullâh el-Kazvîni, *Nüzhëtü'l-Kulûb*, haz. Muhammed Debîr-i Siyâki, Tahran 1336.
- Hidayet, Rızakulu Hân, *Sefâretnâme-i Harezmi*, haz. Ali Husuri, Tahran 1356.
- Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Tashih ve Tahşiye ile Neşreden Ali Bey, İstanbul 1341.
- _____, *Lütfi Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesis Denemesi)*, nşr. Mübahat S. Kütükoğlu, İstanbul 1991.
- Nâsirüddîn Şah, *Sefernâme-i Horasan*, Tahran 1361.
- Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara 1999.
- Polak, Jakob Eduard, *Sefernâme-i Polak*, çev. Keykavus Cihandari, Tahran 1368.
- Sheil, Leydi Mary, *Hatırat-ı Leydi Sheil*, çev. Hüseyin Ebuturabi, Tahran 1368.
- Wills, James C., *İran Der Yek Karn-i Piş: Sefernâme-i Doktor Wills*, çev. Gulamhüseyin Karagözlü, Tahran 1368.

Araştırma ve İncelemeler

- Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I (A-G), yay. haz. Kerim Can Bayar, İstanbul 2006.
- Ademiyet, Feridun, *Emir Kebir ve İran*, Tahran 1362.
- Algar, Hamid, "Amir Kabir", *Encyclopaedia Iranica*, I, (1985), s. 959-963.
- Aydoğmuşoğlu, Cihat, "Abbas Mirza (1789-1833) ve Dönemi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/19, (2011), s. 127-137.
- Balta, Samet, *XVI. Yüzyılda Osmanlı-Safevî Tarihi Açısından İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2017.
- Bazın, Mercel, "Kırmanşah", *DİA*, XXVI, (2002), s. 66-67.
- Bolat, Gökhan, "Mîrzâ Tâki Hân (Emîr Kebîr) ve Reformları (1841-1851)", *Belleten*, LXXVII/278, (2013), s. 151-181.
- Busse, H., "Abbas Mirza", *Encyclopaedia Iranica*, I, (1985), s. 79-84.
- Çerçi, Faris, "Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti'nde Ulak Organizasyonu (Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Bu Konudaki Görüşleri)", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 20, (2003), s. 190-221.
- Çetin, Cemal, *Ulak Yol Durak Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhâneler) (1690-1750)*, İstanbul 2013.
- Çetin, Osman, "Horasan", *DİA*, XVIII, (1998), s. 234-241.

- Davud, Seyyid Ali, "Çaparhânehâ-i İran Der Asr-ı Emir Kebir", *Gozâreş-i Miras*, 42-43, Tahran 1389, s. 20-25.
- _____, *Esnâd ve Nâme-hâ-yı Emir Kebir*, Tahran 1390.
- Dehkhoda, Ali Ekber, "Çapar", *Lugatnâme*, C. 10b (ج), Tahran 1343, s. 10.
- _____, "Çaparçabaşı", *Lugatnâme*, C. 10b (ج), Tahran 1343, s. 10.
- _____, "Zencan", *Lugatnâme*, C. 16b (j), Tahran 1349, s. 474.
- Doğan, Esra, "Osmanlı-İran Hac Yolları Sisteminde Fonksiyonları Yönüyle Konya-İlgın ve Kirmanşah-Sahne Menzilleri", *I. Ulusal İlgın Sempozyumu*, ed. Ali Boran vd., Konya 2012, s. 269-286.
- Emini, Emrullah, "Ez Çaparhâne Ta Post-i Elektronikî", *Roşd-i Amuzeş-i Tarih*, 1, (1393), s. 41-45.
- Fard, Feridun Abdoli, *Çaparhânehâ ve Râhhâ-i Çaparî Der İran*, C. I-II, Tahran 1383.
- Floor, W., "Çâpâr", *Encyclopaedia Iranica*, IV, (1990), s. 764-768.
- _____, "The Chapar-Khâna System In Qajar Iran", *Iran Journal of the British Institute of Persian Studies*, 39, (2001), s. 257-291.
- Halaçoğlu, Yusuf, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı ve Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Osmanlı Araştırmaları*, II, (1981), s. 123-132.
- _____, "Fersah", *DİA*, XII, (1995), s. 412.
- Harekât, İbrahim, "Berid", *DİA*, V, (1992), s. 498-501.
- Hey'et, Cevad, "Fars", *DİA*, XII, (1995), s. 174-176.
- Hinz, Walter, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, İstanbul 1990.
- Hicazi, Muhammed, *Hulâsa-i Tarih-i İran Ta İnkiraz-ı Kaçariyye*, Tahran 1335.
- Âştîyânî, Abbas İkbâl, *Tarih-i Mufassal-ı İran: ez sadr-ı İslam ta inkiraz-ı Kacariyye*, haz. Muhammed Debir-i Siyaki, Tahran [t.y.].
- İnalcık, Halil, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", çev. Eşref Bengi Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 73, (1991), s. 21-50.
- Karadeniz, Yılmaz, *İran'da Sömürgecilik Faaliyetleri ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, İstanbul 2006.
- _____, *Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925) İdari, Askeri, Sosyal Yapı ve Toplumsal Hareketler*, İstanbul 2013.
- Kazıcı, Ziya, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1991.
- Koloğlu, Orhan, "Ulaşım ve Haberleşme", *Osmanlı Uygarlığı*, I, haz. Halil İnalcık – Günsel Renda, Ankara 2009, s. 442-455.
- Köprülü, M. Fuad, "Eski Türk Unvanlarına Ait Notlar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, II, (1936), s. 17-32.
- _____, "Berid", *İA*, II, (1961), s. 541-549.
- Kramers, J. H., "Kirman", *İA*, VI, (1967), s. 815-821.
- Metin, Celal, *Türk Modernleşmesi ve İran (1890-1936)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2006.
- Merçil, Erdoğan, *Kirman Selçukluları*, İstanbul 1980.
- _____, "Peyk", *DİA*, XXXIV, (2007), s. 262-263.
- Muin, Muhammed, "Fersah", *Ferheng-i Fârsî*, II (ق - د), Tahran 1364, s. 2517.
- Müderrişoğlu, Fatih, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", *Osmanlı*, X, 1999, s. 920-926.

- Özgüdenli, Osman G., *Moğol İnanında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul 2009.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I-III, İstanbul 1972.
- Piyadeoğlu, Cihan, *Güneş Ülkesi Horasan*, İstanbul 2012.
- Spuler, Bertold, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 1957.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 2008.
- Sevim, Ali – Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara 1995.
- Şentürk, M. Hüdayi, “Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilâtına Genel Bir Bakış”, *Türkler*, XIV, (2000), s. 446-461.
- Tarım, Zeynep, “Peyk (Osmanlılar)”, *DİA*, XXXIV, (2007), s. 263-264.
- Tükel Yavuz, Aysıl, “Anadolu Selçuklu Dönemi Hanları ve Posta-Menzil-Derbent Teşkilatları”, *Prof. Dr. Doğan Kuban’a Armağan*, yay. haz. Zeynep Ahunbay vd., İstanbul 1996, s. 25-38.
- Uslu, Recep, *Horasan Tarihi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Bursa 1997.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988.
- Yazıcı, Nesimi, “Klâsik İslâm Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülâhazalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIX/1, (1989), s. 377-386.
- Yazıcı, Tahsin, “Gilan”, *DİA*, XIV, (1996), s. 68-69.

Ek I. Kitâbçe-i teşhîs-i menâzil ve fersah-ı memâlik-i mahrûse ki çaparhâne beste mi şevêd,
Mecmua-i Büyut-i Saltanatı Albüm 242, Belge no: 7274/295⁷⁸

[s. 2] Çün intizâm-ı emr-i çaparhânehâ-i memâlik-i mahrûse-i pâdişâhi ez levâzım-ı mehâm-ı mülkiye bûd, li-hâzâ der gur-re-i şeh-r-i saferü'l-muzaffer sene 1267 [6 Aralık 1850] mutâbık-ı it il kitâbçe-i düstürü'l-'amelî berây-ı çaparbaşı ve mütereddidin nüvişte ve fersah u menâzil ve ta'yîn-i kirâye-i esb der ân münderic şode est ki ez karâr yek re's esb der fersahî deh şâhi kirâye bedehend ve eğer çaparhâ behahend şâkird-i çapar hem-râh berdârend nîz bâyed ez karâr fersahî deh şâhi kirâye-i esb şâkird-i çapar bedehend ve der her çaparhâne ki esb migirend kirâye-i ân râ bâyed der hemân menzil be-zâbit-ı çapar bedehend ve ihrâcât-ı çapar-ı dahli be-fersahî deh şâhi nedâred, pây-i hod-i çapar est, meblağ-ı mezbûr mahsûs-ı kirâye-i yek esb est, mibâyed çaparbaşı ve mütereddidin ez hemân karâr reftâr u ma'mûl dâšte tehallûf nenümâyend. E'am ez çapar-ı devlet-i 'aliyye ve çapar-ı sefârethânehâ ve hükkâm-ı vilâyet ve tüccâr ve gayrehû küllen be-hemîn karâr reftâr nümâyend. Mukarrer ânki mebâyed çaparbaşı der her yek ez menâzil-i esb-i koçak-ı hûb be-kadr-i kifâf bebended ki çapar-ı devleti ve sefârethânehâ ve gayrehû der 'arz-ı râh mu'attel neşevend ve der 'uhde şinâsed. Harrehû fi gur-re-i şeh-r-i saferü'l-muzaffer sene 1267.	
Kitâbçe-i teşhîs-i menâzil ve fersah-ı memâlik-i mahrûse ki çaparhâne beste mi şevêd	
127 menzil mukarrerren 835 ⁷⁹ fersah, [bir fersah için] 500 [dinar] ⁸⁰ [Toplam] 417.500 ⁸¹ [dinar]	
[Hatt-ı] Âzerbâycân	
26 menzil mukarrerren 171 Fersah, 500 [dinar] [Toplam] 85.500 [dinar]	
[Menzil Konakları]	[Menzil Sayısı/Mesafe]
Ez Dârü'l-hilâfe-i Tahran ilâ Dârü's-saltana-i Tebriz [Ana Hat]	15 Menzil mukarrerren 94 fersah, 500 [dinar] [Toplam] 47.000 [dinar]
[s. 3] Ez Dârü'l-hilâfe-i Tahran ilâ Kazvîn	4 menzil mukarrerren 24 fersah, 500 [dinar]
Ez Tahran ilâ Süleymâniye	7 fersah
Ez Süleymâniye ilâ Sunkur-âbâd	4 fersah
Ez Sunkur-âbâd ilâ Seferh ^v âce	6 fersah
Ez Seferh ^v âce ilâ Kazvîn	7 fersah
	[Toplam] 12.000 [dinar]
Ez Dârü's-saltana-i Kazvîn ilâ Zencân	4 menzil mukarrerren 26 fersah, 500 [dinar]
Ez Kazvîn ilâ Siyadehen ⁸²	5 fersah
Ez Siyadehen ilâ Hurremdere	7 fersah
Ez Hurremdere ilâ Sultânîye	8 fersah

78 Menzil Defteri neşredilirken gerekli görülen yerlere köşeli parantez [] ile tarafımızdan eklemeler yapılmıştır. Okunamayan yerler için üç nokta (...), okunmasından şüphe duyulan kelimeler için (?) ve birden fazla okunma ihtimali bulunan kelimeler de / işaretiyle gösterilmiştir.

79 Defterdeki menzillerin birbirlerine olan mesafelerini tek tek hesap ettiğimizde toplam 840 fersaha denk gelmektedir.

80 Kiralanan beygirler için bir fersahta 10 şâhi alınmıştır. Menzil Defteri, s. 2. 10 şâhi ise 500 dinara denk gelmektedir. W. Floor, "The Chapar-Khâna System in Qajar", s. 262.

81 Toplam meblağ 835 fersah üzerinden hesaplanmıştır. Eğer 840 fersahtan hesaplırsak yekûn 420.000 dinara denk gelmektedir.

82 Günümüzde burası Takistan'dır.

Ez Sultânîye ilâ Zencân	6 fersah
	[Toplam] 13.000 [dinar]
Ez Zencân ilâ Dârü's-saltana-i Tebrîz	7 menzil mukarrerren 44 fersah, 500 [dinar]
Ez Zencân ilâ Bağ	6 fersah
Ez Bağ ilâ Ak-kend	7 fersah
Ez Ak-kend ilâ Miyâne ⁸³	6 fersah
Ez Miyâne ilâ Türkmân	6 fersah
Ez Türkmân ilâ Tikmedaş [Dikmetaş]	8 fersah
Ez Tikmedaş ilâ Sa'd-âbâd	7 fersah
Ez Sa'd-âbâd ilâ Tebrîz	4 fersah
	[Toplam] 22.000 [dinar]
[s. 4] Ez Dârü's-saltana-i Tebrîz ilâ Serhadd-i Devleteyn [Ana Hat]	11 menzil mukarrerren 77 fersah, 500 [dinar] [Toplam] 38.500 [dinar]
Ez Tebrîz ilâ Kenâr-ı Aras	4 menzil mukarrerren 23 fersah, 500 [dinar]
Ez Tebrîz ilâ Süfîyân	6 fersah
Ez Süfîyân ilâ Merend	5 fersah
Ez Merend ilâ Gerger	8 fersah
Ez Gerger ilâ Kenâr-ı Aras	4 fersah
	[Toplam] 11.500 [dinar]
Ez Tebrîz ilâ Diyadin	7 menzil mukarrerren 54 fersah, 500 [dinar]
Ez Tebrîz ilâ Şebüster	8 fersah
Ez Şebüster ilâ Tesûc	7 fersah
Ez Tesûc ilâ Hoy	10 fersah
Ez Hoy ilâ Zahîr-âbâd	6 fersah
Ez Zahîr-âbâd ilâ Karîni	7 fersah
Ez Karîni ilâ Ovacık	8 fersah
Ez Ovacık ilâ Diyadin	8 fersah
	[Toplam] 27.000 [dinar]
[Hatt-ı] Horâsân	
22 menzil mukarrerren 147 fersah, 500 [dinar] [Toplam] 73.500 [dinar]	
[Menzil Konakları]	[Menzil Sayısı/Mesafe]
Ez Dârü'l-hilâfe [-i Tahran] ilâ Belde-i Simnân	6 menzil mukarrerren 39 fersah, 500 [dinar]
Ez Tahran ilâ Kebûd-günbed	7 fersah
Ez Kebûd-günbed ilâ Eyvân-ı keyf	6 fersah
Ez Eyvân-ı keyf ilâ Kışlak ⁸⁴	6 fersah
Ez Kışlak ilâ Deh-nemek	7 fersah

83 Günümüzde burası Miyâne olarak bilinmektedir.

84 Günümüzde burası Germsâr olarak geçmektedir. Feridun Abdoli Fard, *Çaparhâne*, II, s. 407.

Ez Deh-nemek ilâ Lâscred	8 fersah
Ez Lâscred ilâ Simnân	5 fersah
	[Toplam] 19.500 [dinar]
[s. 5] Ez Belde-i Simnân ilâ Bistâm	7 menzil mukarrerren 45 fersah, 500 [dinar]
Ez Simnân ilâ Âhvân	6 fersah
Ez Âhvân ilâ Kûşe	6 fersah
Ez Kûşe ilâ Dâmgân	6 fersah
Ez Dâmgân ilâ Deh-molla	6 fersah
Ez Deh-molla ilâ Bedeşt	5 fersah
Ez Bedeşt ilâ Miyâmey	10 fersah
Ez Miyâmey ilâ Miyândeşt	6 fersah
	[Toplam] 22.500 [dinar]
Ez Bistâm ilâ Arz-ı Akdes [Meşhed]	9 menzil mukarrerren 63 fersah, 500 [dinar]
Ez Miyândeşt ilâ 'Abbâs-âbâd	7 fersah
Ez 'Abbâs-âbâd ilâ Mezinân	7 fersah
Ez Mezinân ilâ Mehr	6 fersah
Ez Mehr ilâ Sebzevâr	7 fersah
Ez Sebzevâr ilâ Zaferânî	7 fersah
Ez Zaferânî ilâ Nişâbur	10 fersah
Ez Nişâbur ilâ Kademgâh	6 fersah
Ez Kademgâh ilâ Şerif-âbâd	7 fersah
Ez Şerif-âbâd ilâ Meşhed	6 fersah
	[Toplam] 31.500 [dinar]

[Hatt-ı] Dârü'l-merz ⁸⁵
20 menzil mukarrerren 125 fersah, 500 [dinar] [Toplam] 62.500 [dinar]

[s. 6] [Hatt-ı] Gilân	
9 menzil mukarrerren 54 fersah, 500 [dinar] [Toplam] 27.000 [dinar]	
[Menzil Konakları]	[Menzil Sayısı/Mesafe]
Ez Dârü'l-hilâfe [-i Tahran] ilâ Kazvîn	4 menzil mukarrerren 24 fersah, 500 [dinar]
Ez Dârü'l-hilâfe [-i Tahran] ilâ Kerec	7 fersah
Ez Kerec ilâ Sunkur-âbâd	4 fersah
Ez Sunkur-âbâd ilâ Seferh ^y âce	6 fersah
Ez Seferh ^y âce ilâ Kazvîn	7 fersah
	[Toplam] 12.000 [dinar]

85 Bu hatta yer alan menzillerin isimleri yazılmamıştır. Ayrıca ulakların gidiş ve dönüş kısımlarının verildiği kısımda bu hatta yer verilmemesi bu güzergâhın hayata geçirilemediğini gösterir. Bk. Menzil Defteri, s. 10.

Ez Kazvîn ilâ Gilân	5 menzil mukarrerren 30 fersah, 500 [dinar]
Ez Kazvîn ilâ Horzen	6 fersah
Ez Horzen ilâ Mencil	6 fersah
Ez Mencil ilâ Rüstem-âbâd	6 fersah
Ez Rüstem-âbâd ilâ İmâm-zâde Hâşim	6 fersah
Ez İmâm-zâde Hâşim ilâ Reşt	6 fersah
	[Toplam] 15.000 [dinar]

[Hatt-ı] Mâzenderân ve Ester-âbâd	
11 menzil mukarrerren 71 fersah, 500 [dinar] [Toplam] 35.500 [dinar]	
[Menzil Konakları]	[Menzil Sayısı/Mesafe]
Ez Dârü'l-hilâfe [-i Tahran] ilâ Sârî	7 menzil mukarrerren 46 fersah, 500 [dinar]
Ez Dârü'l-hilâfe [-i Tahran] ilâ Estelek	6 fersah
Ez Estelek ilâ Serâbendân	8 fersah
Ez Serâbendân ilâ Firûzkûh	8 fersah
Ez Firûzkûh ilâ Serhadd-i Rubât	6 fersah
Ez Serhadd-i Rubât ilâ Zirâb	6 fersah
Ez Zirâb ilâ Şîrgâh	6 fersah
Ez Şîrgâh ilâ Sârî ⁸⁶	6 fersah
	[Toplam] 23.000 [dinar]
[s. 7] Ez Sârî ilâ Ester-âbâd	4 menzil mukarrerren 25 fersah, 500 [dinar]
Ez Sârî ilâ Eşref	6 fersah
Ez Eşref ilâ Kürd Mahalle	7 fersah
Ez Kürd Mahalle ilâ Çopan [Çoban] Kendi	6 fersah
Ez Çopan [Çoban] Kendi ilâ Ester-âbâd	6 fersah
	[Toplam] 12.500 [dinar]

[Hatt-ı] 'Irâk ⁸⁷	
36 menzil mukarrerren 253 fersah, 500 [dinar] [Toplam] 126.500 [dinar]	

[Hatt-ı] Kirmân

86 Der-kenâr kısmında "Nedared" yazılmıştır. Muhtemelen Sârî'den sonra bir menzil daha planlanmış, fakat sonradan vazgeçilmiştir.

87 Bu hatta yer alan menzillerin isimleri yazılmamıştır. Ayrıca ulakların gidiş ve dönüş kısımlarının verildiği kısımda bu hatta yer verilmemesi bu güzergâhın hayata geçirilemediğini gösterir. Bk. Menzil Defteri, s. 10.

24 menzil mukarrerren 177 ⁸⁸ fersah, 500 [dinar] [Toplam] 88.500 ⁸⁹ [dinar]	
[Menzil Konakları]	[Menzil Sayısı/Mesafe]
Ez Dârü'l-hilâfe [-i Tahran] ilâ Kum	4 menzil mukarrerren 22 fersah, 500 [dinar]
Ez Tahran ilâ Kenâr Gerd	6 fersah
Ez Kenâr Gerd ilâ Havz	6 fersah
Ez Havz ilâ Pol	6 fersah
Ez Pol ilâ Kum	4 fersah
	[Toplam] 11.000 [dinar]
Ez Kum ilâ Kâşân	3 menzil mukarrerren 16 fersah, 500 [dinar]
Ez Kum ilâ Pâsangân	4 fersah
Ez Pâsangân ilâ Sensen	6 fersah
Ez Sensen ilâ Kâşân	6 fersah
	[Toplam] 8.000 [dinar]
Ez Kâşân ilâ Dârü'l-'ibâd-ı Yezd	10 menzil mukarrerren 72 fersah ⁹⁰ , 500 [dinar]
Ez Kâşân ilâ Ebûzeyd-âbâd	6 fersah
Ez Ebûzeyd-âbâd ilâ Hâlid-âbâd	6 fersah
Ez Hâlid-âbâd ilâ Magâr	5 fersah
Ez Magâr ilâ Erdistân	5 fersah
[s. 8] Ez Erdistân ilâ Çokend	4 fersah
Ez Çokend ilâ Neyestâne	7 fersah
Ez Neyestâne ilâ Nâin	7 fersah
Ez Nâin ilâ Akda	14 fersah
Ez Akda ilâ Meybüd	10 fersah
Ez Meybüd ilâ Yezd	11 fersah
	[Toplam] 37.500 [dinar]
Ez Dârü'l-'ibâd-ı Yezd ilâ Dârü'l-amân-ı Kirmân	7 menzil mukarrerren 67 fersah, 500 [dinar]
Ez Yezd ilâ Ser-yezd	8 fersah
Ez Ser-yezd ilâ Kirmânşâhân	9 fersah
[s. 8] Ez Kirmânşâhân ilâ Enâr	11 fersah
Ez Enâr ilâ Kûşkek	9 fersah
Ez Kûşkek ilâ Kale-i Aka	8 fersah
Ez Kale-i Aka ilâ Kebûterhân	8 fersah
Ez Kebûterhân ilâ Kirmân	14 fersah
	[Toplam] 33.500 [dinar]

88 Kirman hattının toplam mesafesi 180 fersahtır.

89 Yekûn 90.000 dinardır.

90 Menzil Defteri'nde Kaşan-Yezd arası toplam 72 fersah olarak verilmiş, fakat zikredilen yerlerin toplamı 75 fersahtır. Nitekim Kaşan-Yezd arası toplam meblağın yazıldığı kısım da 75 fersah üzerinden hesaplanmıştır.

[Hatt-1] Kirmânşâhân	
12 menzil mukarreren 76 fersah, 500 [dinar] [Toplam] 38.000 [dinar]	
[Menzil Konakları]	[Menzil Sayısı/Mesafe]
Ez Dârü'l-hilâfe [-i Tahran] ilâ Hemedân	7 menzil mukarreren 46 fersah, 500 [dinar]
Ez Tahran ilâ Rubât-ı kerim	7 fersah
Ez Rubât-ı kerim ilâ Hân-âbâd	8 fersah
Ez Hân-âbâd ilâ Kûşkek	7 fersah
Ez Kûşkek ilâ Nâverân	7 fersah
Ez Nâverân ilâ Reze	8 fersah
Ez Reze ilâ Milâcerd	4 fersah
Ez Milâcerd ilâ Hemedân	5 fersah
	[Toplam] 23.000 [dinar]
Ez Hemedân ilâ Kirmânşâhân	5 menzil mukarreren 30 fersah, 500 [dinar]
Ez Hemedân ilâ Sa'd-âbâd	6 fersah
Ez Sa'd-âbâd ilâ Kengâver	5 fersah
Ez Kengâver ilâ Sahne	6 fersah
Ez Sahne ilâ Bisütûn	7 fersah
Ez Bisütûn ilâ Kirmânşâhân	6 fersah
	[Toplam] 15.000 [dinar]

[s. 9] [Hatt-1] Fars	
23 menzil mukarreren 141 fersah, 500 [dinar] [Toplam] 70.500 [dinar]	
[Menzil Konakları]	[Menzil Sayısı/Mesafe]
Ez Dârü'l-hilâfe [-i Tahran] ilâ Dârü's-saltana-i İsfahân	11 menzil mukarreren 65 fersah, 500 [dinar] [Toplam] 32.500 [dinar]
Ez Dârü'l-hilâfe [-i Tahran] ilâ Kâşân mutâbık-ı cüzv-i kabl ⁹¹	7 menzil mukarreren 38 fersah, 500 [dinar]
Ez Dârü'l-hilâfe [-i Tahran] ilâ Kum	4 menzil mukarreren 22 fersah, 500 [dinar]
Ez Kum ilâ Kâşân	3 menzil mukarreren 16 fersah, 500 [dinar]
	[Toplam] 19.000 [dinar]
Ez Kâşân ilâ Dârü's-saltana-i İsfahân	4 menzil mukarreren 27 fersah, 500 [dinar]
Ez Kâşân ilâ Kehrûd	6 fersah
Ez Kehrûd ilâ Soh	5 fersah
Ez Soh ilâ Mürçhort	7 fersah

91 Tahran-Kaşan arasındaki güzergâh Kirman hattı ile aynıdır. Bk. Menzil Defteri, s. 7.

Ez Mürçehort ilâ İsfahân	9 fersah
	[Toplam] 13.500 [dinar]
Dârü's-saltana-i İsfahân ilâ Dârü'l-'ilm-i Şiraz	12 menzil mukarrerem 76 fersah, 500 [dinar]
Ez İsfahân ilâ Mehyâr	9 fersah
Ez Mehyâr ilâ Kumşe ⁹²	4 fersah
Ez Kumşe ilâ Maksûd Beg	4 fersah
Ez Maksûd Beg ilâ İzedhâst	6 fersah
Ez İzedhâst ilâ Şûlekistân	6 fersah
Ez Şûlekistân ilâ Sûrmek	9 fersah
Ez Sûrmek ilâ Hânehoreh	7 fersah
Ez Hânehoreh ilâ Dehbid [Safaşehr]	6 fersah
Ez Dehbid ilâ Meşhed Murgâb	6 fersah
Ez Meşhed Murgâb ilâ Seyyidân	7 fersah
Ez Seyyidân ilâ Zerkân	7 fersah
Ez Zerkân ilâ Şiraz	5 fersah
	[Toplam] 38.000 [dinar]

[s. 10] Karârdâd-ı devlet-i 'aliyye in est ki rûzî râ berây-ı borden-i ahkâm ve nüvişteçât-ı memâlik-i mahrûse-i pâ-dişâhî mu'ayyen nümâyend ki her kes ez tüccâr ve sipâhî ve ra'iyet behâhed kâgez-i hod râ be-çapar bedehed, rûz-ı refte-i çapar müşahhas başed. Li-hâzâ ez karâr-ı tafsil karâr dadim ki der rûz-ı mu'ayyen-i çapar be-vilâyet-i mah-sûsa bereved ve nüvişteçât-ı merdum râ der kemâl-i dorosti beresâned ve cevâbi ki ez âncâ midehend ser be-mühr bedün-ı 'ayb u naks be-sâhibân-ı kâgez beresâned.

Âzerbâycan	mâhî dü rûz bâyed bereved ve beâyed			
	haraket-i çapar		vurûd [-1 be-dârü'l-hilâfe [-i Tahrân]	
	gurre	15	14 çehârdehom	29

Kirmânşâhân	mâhî dü rûz [bâyed bereved ve beâyed]			
	haraket [-i çapar]		vurûd [-1 be-dârü'l-hilâfe-i Tahrân]	
	gurre	15	14 çehârdehom	29

Gilân	mâhî dü rûz [bâyed bereved ve beâyed]			
	haraket [-i çapar]		vurûd [-1 be-dârü'l-hilâfe-i Tahrân]	
	gurre	15	14 çehârdehom	29

Kirmân	mâhî yek rûz [bâyed bereved ve beâyed]			
	haraket [-i çapar]		vurûd [-1 be-dârü'l-hilâfe-i Tahrân]	
	5		25	

Horâsân	mâhî dü rûz [bâyed bereved ve beâyed]			
	haraket [-i çapar]		vurûd [-1 be-dârü'l-hilâfe-i Tahrân]	
	gurre	15	14 çehârdehom	29

92 Günümüzde burası Şahrızâdır.

Fârs	mâhî dü rûz [bâyed bereved ve beâyed]			
	haraket [-i çapar]		vurûd [-i be-dârü'l-hilâfe-i Tahran]	
	gurre	15	14 çehârdehom	29

Mâzenderân ve Ester-âbâd	mâhî dü rûz [bâyed bereved ve beâyed]			
	haraket [-i çapar]		vurûd [-i be-dârü'l-hilâfe-i Tahran]	
	gurre	15	14 çehârdehom	29

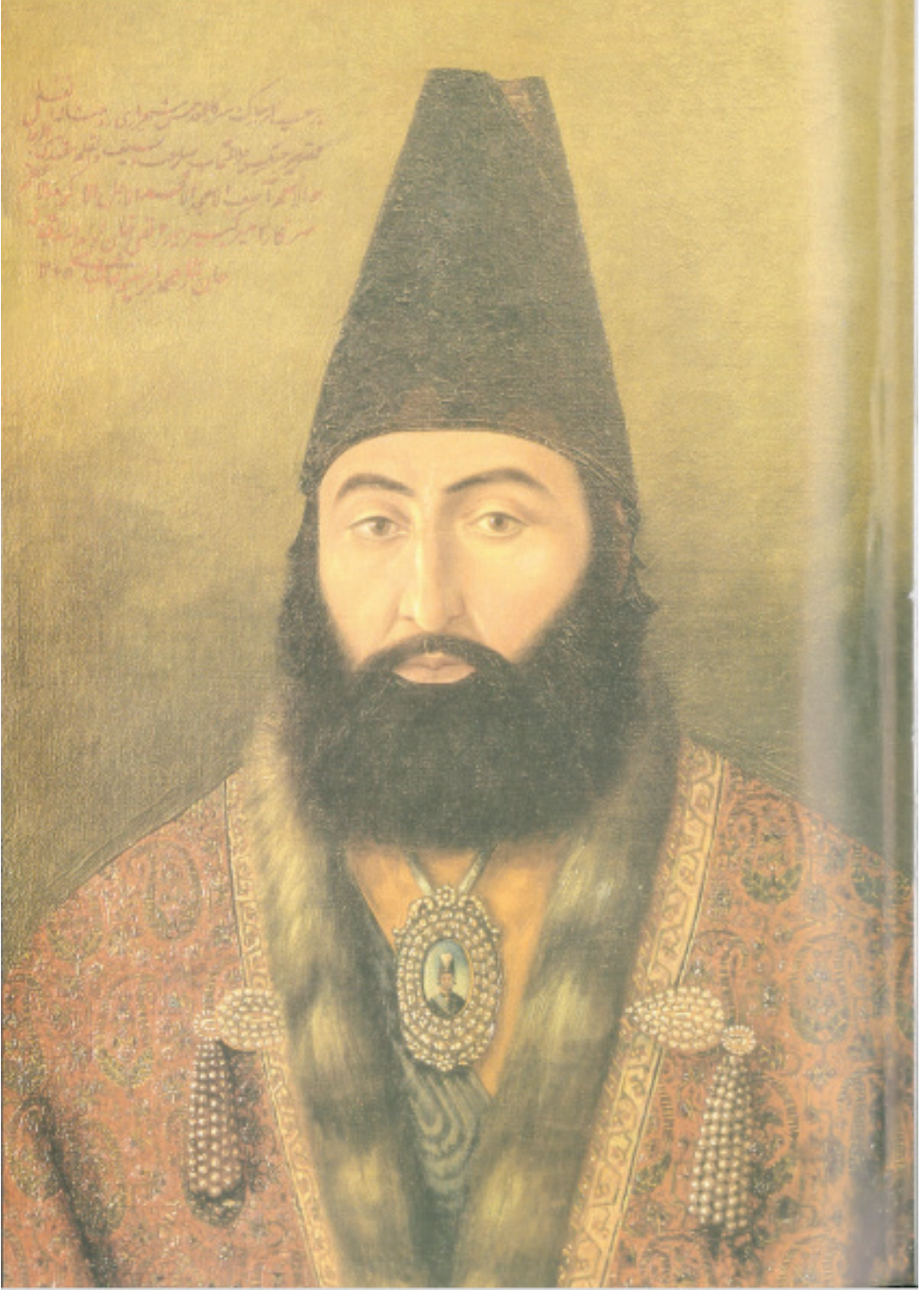
[s. 11] Esâmi-i zâbitân-ı çaparhâne-i mübâreke
Âzerbâyçân be-uhde-i İbrâhim Hân nâib, 18 menzil, dü menzil est, 9 nefer Yusuf Bey, İsmâ'il Bey, Kerîm Bey, 'Ali 'Asker Bey, Samed Bey, Rızâ Bey, Baht'ali(?) Bey, 'Ali Ekber Bey, Rızâkulu Bey.
Dârü'l-hilâfe-i Tahran ve menâzil-i müte'allike be-uhde-i Muhammed Bey nâib, 8 menzil mukarrerren, 4 nefer Takî Bey, Muhammed Hasan Bey, Nûrullah Bey, Receb 'Ali Bey.
Ez Dârü'l-hilâfe [-i Tahran] ilâ Kum be-uhde-i Allahyâr Bey, 4 menzil mukarrerren, 2 nefer Behrâm Bey, Kadîr Bey.
Dârü'l-'ilm-i Şîraz be-uhde-i Hüdâmurâd Bey nâib, 4 menzil mukarrerren, 4 nefer Muhammed Hasan Bey, Gulâm Hüseyin Bey, Sefer 'Ali Bey, Nevrûz 'Ali Bey.
Şahrûd ve Bistâm be-uhde-i Muhammed Takî Bey nâib, 4 menzil mukarrerren, 2 nefer İbrâhim Bey, 'Ali Ekber Bey.
Kazvîn ve Reşt be-uhde-i Muhammed Bey nâib, 8 menzil mukarrerren, 4 nefer Ferruh Bey, Nevrûz Bey, Bâbâ Bey, Kerîm Bey.
Ez Dârü'l-hilâfe-i Tahran ilâ belde-i Hemedân be-uhde-i Selîm Bey nâib 6 menzil mukarrerren, 3 nefer Kerîm Bey, Şâhseverân Bey, Muhammed Rahim Bey.
Ez Kum ilâ Kâşân ve Netanz(?) be-uhde-i 'Ali Merdân Bey nâib, 6 menzil mukarrerren, 3 nefer Sohrâb Bey, Ferruh Bey, Hüseyin Bey.
Dârü'l-amân-ı Kirmân be-uhde-i Akalar(?) Bey nâib, 14 menzil mukarrerren, 7 nefer Rüstem Bey, Nurullah Bey, 'Ali Ekber Bey, Ferruh Bey, Aslan Hân Bey, Hâtem Bey, Ayn'Ali Bey.
Horâsân be-uhde-i İbrâhim Bey nâib, 10 menzil mukarrerren, 4 nefer Nasrullah Bey, 'Ali Rızâ Bey, Kerîm Bey, Mevla Bey.
Hamse ⁹³ be-uhde-i Bala Bey nâib, 4 menzil mukarrerren, 2 nefer Takî Bey, Bâkır Bey.
Ez Hemedân ilâ Kirmânşâhân be-uhde-i Muhammed Hasan Bey, 5 menzil mukarrerren, 2 nefer 'İbâdullah Bey, Muhammed Hüseyin Bey.

Dârü's-saltana-i İsfahân be-'uhde-i Haydar Bey nâib, 8 menzil mukarrerren, 4 nefer Sultân Murâd Bey, Mevla Bey, 'Ali Hân Bey, Habîbullah Bey.
Simnân ve Dâmgân be-'uhde-i Muhammed Rahim Bey nâib, 7 menzil mukarrerren, zâbit 3 nefer 'Aynullah Bey, İsmâ'il Bey, 'Ali Muhammed Bey.
Dârü'l-merz-i Mâzenderân ve Ester-âbâd be-'uhde-i Mehdîkulu Bey nâib, 5 nefer ⁹⁴ 'Ali Bey, Yârmuhammed Bey, Hüdâdâd Bey, Zeynel Bey, Hüseyin 'Ali Bey.

93 Hamse olarak bahsedilen yer Zencan bölgesidir. Ali Ekber Dehkhoda, "Zencan", *Lugatnâme*, C. 16b (j), Tahran 1349, s. 474.

94 Menzil sayısı yazılmamıştır.

Ek 3. Mirza Taki Hân

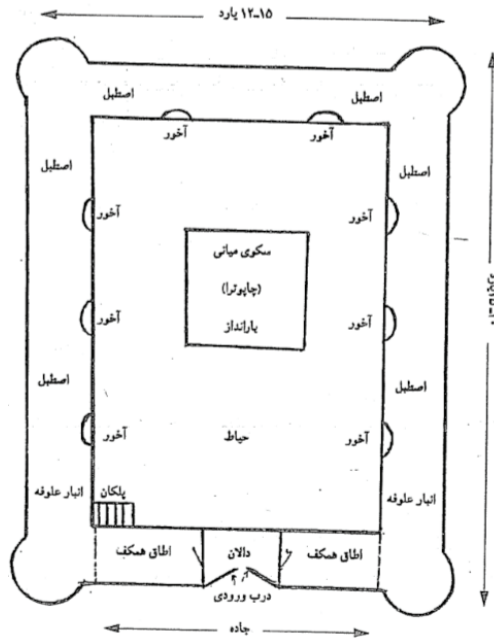
Kaynak: Seyyid Ali Davud, *Esnâd ve Nâmeihâ-yı Emir Kebir*, Tahran 1390, s. 19.

Ek 4. Çaparıcı

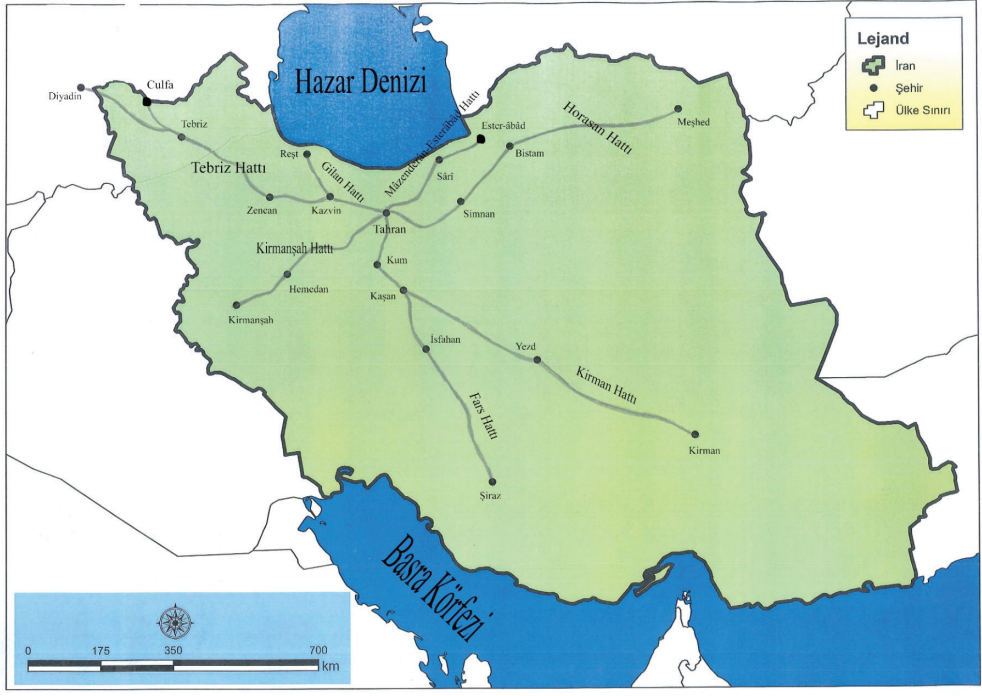

Kaynak: Henry Binder, *Sefernâme-i Henry Binder: Kürdistan-ı Beynü'n-nehreyn ve İran*, çev. Kerametullah Efser, Tahran 1370, s. 64.

Ek 5. Çaparhâne Binası

Kaynak: Feridun Abdoli Fard, *Çaparhânehâ ve Râhhâ-i Çaparî Der İran*, I, Tahran 1383, s. 120.

Harita 1. Menzil Defteri'ne göre İran'daki haberleşme güzergâhları

